

TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLÁK

Bárdos Lajos

KARVEZETÉS

II.

Zenei prozódia

Handwritten:
Fano
Lajos
Lajos
310-518
(13)

KÉZIRAT

TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST, 1976

Bíráltá:

Turcsányi Emil

Vági Istvánné

A kiadásért felelős:

a szombathelyi Tanárképző Főiskola főigazgatója
Megjelent a Tankönyvkiadó Vállalat műszaki gondozásában

Műszaki vezető: Loyd Lajos

Műszaki szerkesztő: Rácz Sándorné

Megrendelve: 1976. január. Megjelent: 1976. március. Példányszám: 1040

Készült: fotókész gépeléssel, kisírfzet eljárással
az MSZ 5601-59 és az MSZ 5602-55 szabványok szerint,
7, - (A/5) ív terjedelemben, 201 kottával

76-0211 - Dabasi Nyomda, Budapest - Dabas

Felelős vezető: Földes György igazgató

TARTALOM

Bevezetés	5
-----------------	---

ELSŐ RÉSZ: KIEMELŐ ESZKÖZÖK

I. Súly	8
II. Magasság	9
III. Tartam	15
IV. Idegen hang	18
V. Dinamika	22
VI. Hangszín	25
VII. Regiszter	26
VIII. Harmónia	29
IX. Festői elemek	37

MÁSODIK RÉSZ: AZ ELEMZÉS FOKOZATAI

X. Hangzóink	43
XI. A szótag	54
XII. A szó	60
XIII. A szólam (mondat-tag)	64
XIV. A mondat	69
XV. A mű egésze	71
Zárószavak	80

RÖVIDÍTÉSEK

- B = Bartók Béla
- Bm = Bartók: A magyar népdal, Budapest, 1924. Újra kiadva: Bartók Béla összegyűjtött írásai I, 101; közreadja Szöllősy András. Budapest, 1966.
- ÉÁ = Énekes Ábécé. Szerkesztette Kerényi György dr. és Rajeczky Benjamin dr. Budapest, 1938.
- K = Kodály Zoltán
- KV = Kodály: A magyar népzene, Vargyas Lajos példatárával. Budapest, 1952.
- MNT = A magyar népzene tára. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkesztette Bartók Béla és Kodály Zoltán. IV. kötet: Párosítók. Sajtó alá rendezte Kerényi György. Budapest, 1959.
- 92 = Gyöngyvirág, 92 magyar népdal; közreadja Bárdos Lajos. Budapest, 1952.
- 103 = Százhárom magyar népdal; közreadja Péczely Attila, Budapest, 1943.
- 111 = Száztizenegy táncdal; összeállította Dr. Gönyei Sándor, Budapest, 1949.

A kottapéldáknál a művek címei olykor rövidítve vannak megadva, de mindig könnyen felismerhető módon. (Pl. Kékszakállú = A Kékszakállú herceg vára stb.)

BEVEZETÉS

Prozódia (a görögből) annyi, mint hozzáéneklés. Mivel pusztán irodalmi értelemben is használatos ez a szó, mint a verselés szabályainak összessége, - zenei prozódiát emlegettünk, ha szöveg és dallam kapcsolatát vizsgáljuk. Ha aztán a továbbiakban röviden csak prozódiát mondunk, a zeneit értjük rajta.

Prozódia sokféle van. Más és más korok, stílusok, szerzők, műfajok különböző módon kezelhetik az énekelt szöveget. A megszabott keretek közt, e jegyzetben azonban nem térhetünk ki másra, mint a mai magyar zenei művelődésünk szempontjából legfontosabbakra: népzeneinkre, valamint Bartók Béla és Kodály Zoltán vokális műveire.

Népdalainknak nem tulajdoníthatunk olyan aprólékos prozódiai gondosságot, mint amilyet a műzenétől elvárunk. Ha még is idéztünk közülük, javarészt csak olyankor tesszük, amikor - szerencsés véletlenképpen - pedagógiaiailag felhasználható mintát látunk bennük.

Bartók-példa aránylag kevesebb van e jegyzetben, hiszen az ő életművében kisebb helyet foglalnak el énekes művei.

Kodály viszont elsősorban vokális szerző. Együttal a magyar nyelvnek is tudósa és védelmezője. Ezért idéztünk legtöbbet az ő műveiből. Ezekben testestül meg legtisztábban a jó prozódia: szöveg és dallam egyensúlya, (egyik sem nyomja el a másikat), és helyes illeszkedése, - párosulva a zenei gondolatok gazdagságával és a kifejezés művészi erejével.

A példákat mindig énekeltesstük el! (Ezért van javarésztük középmagasra transzponálva.) Jó, ha a röviden, vagy csak vázlatosan közölteknek utána nézünk eredeti formájukban is, nagyjaink kórus-köteteiben. Kiegészítő segéd-könyv még Kodály: A magyar népzene c. könyve, Vargyas Lajos példatárával. - A példák megtárgyalása csak eléneklésük után jöjjön. Ezután viszont újbóli, most már tudatosabb éneklés.

Feladatot aránylag keveset adunk, de ezek mintájára mindegyik témakörhöz járuljanak megfelelő leckék. (Idézetek megtanulása könyv nélkül -, további hasonló példák keresése -, ezek önálló elemzése -, esetleg önálló szerkesztés is az ügyesebbek részéről - stb.)

Köszönetet mondok lektoraimnak: Vági Istvánnénak és Turcsányi Emilnek hasznos észrevételeikért.

Mivel ez a jegyzet első próbálkozás ezen a területen, az első kísérleti évek tapasztalatait, tanulságait, a kartársak javaslatait előre is kéri, és köszönettel fogja venni

a szerző.

Budapesten, Kodály Zoltán születésének
kilencvenedik évében

ELSŐ RÉSZ

Énekeljünk el a következő szemelvényeket:

1

a)

Fönt csil-la - gok - nak üdv-vi - rá - nyán dicső - ve - zi hom-lo - kod.

b)

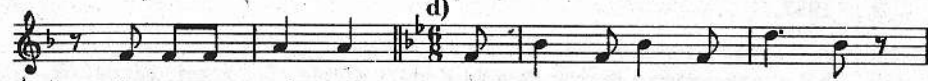
A fé - le - lem - re nincs o - kod,

c)

A ka-la - pá - csot

d)

én meg - e - mel - tem, I - gyunk, i - gyunk, ba - rá - tim!

Állapítsuk meg, mi a bántó ez idézetekben?

Még torzabb a helyzet, ha a szótörés egy önmagában is értelmes új szót hangsúlyoz:

2

a)

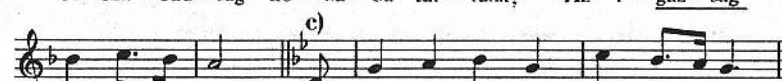
Az es - ti csend di - cső pom - pá - ja...

b) (régí fordítás)

A sza - bad - ság ho - ná - ba tar - tunk, Az i - gaz - ság

c)

né - künk a cél. Az esz - mét szol - gá - ló dol - go-zók...

A fenti példák legrégibbe száz esztendő, legújabbja pár éves. És szám-
talan ilyesmivel találkozunk még napjainkban is: szá-Badság, al-Kották, re-
Ménye, Sihe Dérnyiko Romba...

KIEMELŐ ESZKÖZÖK

I. SÚLY

Könnyen megállapítható, mi a hiba ezekben a részletekben: a zene nem
a fő-szótagot hangsúlyozza, hanem egy súlytalant emel ki, eltorzítva ezzel a
szóképét.

Ezzel szemben tisztán érvényesül a helyes magyar ejtés, ha a szó-első,
nyomatékos tagja zeneileg is súlyos helyre kerül.

Sok szép példát találhatunk erre népdalainkban is:

3

a) KV 185 b) KV 15

Szegény va-gyok, szegény-nek szü-jet-tém, Ti-szán in-nén, Du-nán túl,

c) 103/4 d)

De sze-ret-nék haj-nal-csil-lag len-ni, El-me-gyek, el-me-gyek,

KV 23 e) KV 188

visz-sza se te-kin-tek, Bár-csak én-gem va-la-ki meg-kér-ne,

és így tovább, hosszú sorban. Ugyanígy új magyar zenénk nagyjainak művein
ben is:

4

a) B: LEVÉL...

Al-dást, bé-kes-sé-get kí-vá-nók há-zam-nak,

b) B: LEÁNYCSUFÓLO

Bá-tint Ör-zse be-le-néz a tü-kör-be:

c) K: AKIK MINDIG...

Mi min-dig min-den-ről el-ké-sűnk,

d) K: ESTE

Ény-he szel-lő sü-tőtök hák-kal,

e) K: ÖREGÉK

Oly ár-vák ők mind, az ö-re-gék.

II. MAGASSÁG

Megállapíthattuk: a legtermészetesebb és legbiztosabb szótag-kiemelő
zenei eszköz a szomszédainál (vagy legalább a rákövetkezőnél) súlyosabb hang.
De ha csakis ezt fogadnánk el "szabály"-nak, hibások volnának az ilyen esetek:

5

a) KV 433 b)

Ma-dár-ka, ma-dár-ka, Er-dő, er-dő de ma-gos a

KV 400 c) KV 118

te-te-je, Mert Vid-róc-ki nem fa-lál-ja.

d) KV 201 e) KV 117

Egy-szeregy kí-rály-fi Szeméből a könny-ki-csór-dul.

Mégis, ha fülünkre hallgatunk, azt mondjuk: a prozódia ezekben is tökéletes. Megkaptuk a második kiemelő eszközt: ha már nem súlyos, legalább magasabb hang hordozza a főszótagot. Sokkal szabadabb és változatosabb így mind a verselés, mind a dalköltés, mintha egyetlen törvény bilincsébe volna zárva.

Szerencsés véletlen folytán szinte mintapéldának tekinthetjük a Jók a leányok ... (KV 277) kezdetű népdalt. Mind a négy sora - bár súlytalan, de - a rákövetkezőnél magasabb hanggal indítja a sorvégi szót: rosz-szak, kap-nak, jó-nak. Méltó a könyv nélkül való megtanulásra!

Feladat. Keresstünk további példákat a súlytalan, de magasabb hanggal való kiemelésre. Mind népdalokból, mind karművekből. Utóbbiakból egy jellemző idézet-pár:

6

a) B: LEÁNYNÉZŐ
A - ran - y, e - züs - tért, cif - ra ru - há - ért.

b) K: BIC. III, 107
A - ran - y, e - züs - tért, cif - ra ru - há - ért.

Kétféle hangsúlyozás. Érdekes eljárása számos népdalunknak, hogy a megismételt szót a két különböző eszközzel emeli ki: először súllyal, másodszor magassággal. Ez történt már a Madárka (5. a példánk) esetében is. Néhány további példa:

7

a) Bm 177 b) KV 84
Lá - tod, ró - zsa - m, lá - tod, El - me - gyek, el - me - gyek,

c) KV 19 d) KV 85
Jó es - tét, jó es - tét, Haj - nal - lík, haj - nal - lík,

Vezetőnek is, énekesnek is éreznie kell ezt a kettősséget: "nyomaték le, nyomaték föl".

Jóval ritkább, hogy először jön a súlytalan magas, és csak azután a súlyos hang:

8 K: GÖMÖRI DAL
Az én ök - röm a Vi - rág, a Vi - rág

Egy-egy példa klasszikusaink műveiből:

9 a) B: CANTATA PROFANA I
Volt né - ki, volt né - ki, ki - lenc szép szál fi - a volt,

b) K: MOHÁCS
Mohács ...
Nem - ze - ti nagy lé - tünk nagy teme - tő - je: Mo - hács.

Kettős kiemelés. Ha súly és magasság egybeesik, fokozottan nyomatékos a kifejezés:

10 K: ZRÍNYI SZÓZATA
Ne bánts a ma - gyart! Ne bánts a ma - gyart!
allarg.
Ne bánts! Ne bánts a ma - gyart!

Előszörre a súly is elég, aztán fokról-fokra emelkedik a népéért aggódó költő szava; Ne bánts!

A felugrás nagysága mintegy fokmérője lehet az indulat erejének. Judit követelőző szava - szerényebb előzmények után - hatalmas fokozást nyer a kilenced hangközzel:

11

f [52]-2 B:KÉKSZAKÁLLÓ

(Judit:) Most már nyiss ki min-den aj - tót!

(zenekar)

Bizonyos esetekben fokozott karvezetői gond kell az így alakuló részletekhez is:

12 B:TAVASZ

32

Gyöngyharmatos reg - gel ma-dár-kák se - reg-gel cso-por-toz - nak,

Igaz, a se-reggel szó dallama eleget tesz a magassággal való kiemelés követelményének. Mivel azonban két ütemmel előbb ugyanaz a lá hangzott súlytalan szótagra, fennáll a veszélye annak, hogy idézettünk negyedik ütemében nem sereggel, hanem ismét csak reggel fog szólni. Finom kis kiemeléssel - lendülettel - gondoskodjunk a szó helyes megformálásáról.

A nagy Vörösmarty-ódában:

13 K:LISZT FERENCHEZ

35

És ha né - ha fel - forrt vér a - pá - lya...
(a pá - lya?)

az a veszély, hogy mivel a vér szó súlyt is, magasságot is kap, apálya helyett a pálya hangzik. Énekünk ne csökkentse a vér szó súlyát, mégis jól érthetően hozza a rákövetkező szót.

Mindezek után az a tévhit kaphat lábra, hogy minden, a szomszédainál magasabb hang okvetlenül szóhangsúlyt hordoz. Ilyen merev szabály nincs! Versben is, zenében is művészet-ellenes volna. Megfigyelésünk ez: a súlytalan magas hang kiemel-het, de nem okvetlen emel ki szótagot. Népdalaink közt is találunk tanulságos példákat erre:

14

a) KV 246 b) MNT IV.505.lap

1. Ki - csiny a hor - dós - ka, 1. Nin - csen a szo - bá - ban,
jó bor te - rem ben - ne. ú - ri pa - lo - tá - ban...

2. Nem i - szom be - lö - le, 2. Mel - let - te meny - asz - szony,
ré - szeg le - szek tő - le. Tar Te - ri - ke asz - szony.

c) KV 487 d) KV 344

Ke - resd meg a tűt, Va - sár - nap bort in - ni,
én meg a gyű - szűt, hét - fön nem dől - goz - ni,

Ugyanígy kórusművekben is:

15 a) B:NEHAGYJIT b) K:SIRATÓ

Csak azt mondd meg, ró - zsám, Ó, ti né - ma tár - sak,
me - lyik ú - ton mégy el, bús, ha - lott ba - rá - tok,

Mindebből az következik, hogy azonos dallamot más és más szöveggel nem szabad csak úgy, egyformán "leénekelni", hanem finoman az új szavakhoz kell igazítani. (Gyakran megfigyelhető hiba, hogy a kórus az ún. strófikus dalokat csak első versszakukkal tanulta meg, és a további strófákat úgy-ahogy ráénekelte.)

Hangismétlés. A következő motívumban a vigyázom főszótagja se nem súlyosabb, se nem magasabb a rákövetkezőnél:

16 K:MAGYAROKHOZ

Bát - ran vi - gyá - zom.

Bántó-e a prozódiaja? Nem. Csak éppen több előadói mód gond kell hozzá, hogy a súlytalan előlegezett hangon valóban érvényesüljön a szóhangsúly.

Népdal-példán is gyakorolhatjuk a helyes ejtést:

17 a) K: KARÁDI NÓTÁK
Mindjárt az u - rak e - lej - be haj - tot - ták.

b) U. O.
Kér - dik tő - le: Hány lo - vat lop - tál, Ist - ván?

Ha a versritmus úgy kívánja, Kodály is szívesen él az előlegezett hang kiemelő eszközével. Két példa:

18 a) 56 K: LISZT F.
A ki - halt vágy se - pár - tolt re - mény.

b) K: HUSZT
A ha - za fény - re de - rül.

Érdekes végig-kísérni Kodály férfikari kötetében az Isten csodája refrénjét is. Nem kevesebb, mint tíz alkalommal hangzik el a sorzáró hazánk szó. Állandóan variált zenére, de mindig megtartva a versritmusnak, a jambusnak súlytalanról súlyosra lépő jellegét. (Lásd 67. példánkat.)

Mély hang. Bizonyos körülmények között egy motívum legmélyebb hangja is hordozhat szóhangsúlyt:

19 a) KV 17. lap
Mac - ka ment disz - nó - tor - ba,

b) VERJEN MEG ... KV 11
víg szí - vem nyú - go - dal - mát,

Valami ugyanis ezeket a talppont-hangokat is kiemeli környezetükből: szélső helyzetűk, az irány-fordulás mozzanata. Csak még több előadói tudatosság és gondos megformálás kell az ilyen esetekhez.

Karművekben is találkozunk ilyen feladatokkal:

20 a) 27 B: LEVÉL...
Szi - ve - te - ket so - ha, so - ha - sem,

b) K: PSALMUS
Ba - rá - ti mi - att vol - na bá - nat - ban

Ha nem szekundlépéssel, hanem ugrással folytatódik a dallam, annál több karvezetői tapintat és gondos formáló munka szükséges, minél nagyobb a kérdéses ugrás:

21 a) FEKETE FÖLD... KV 4
Sü - rü er - dő a be - tyár la - ká - sa,

b) ARRÓL ALUL ... KV 240
ö - röm - mel tölt - sem el a há - rom é - vet.

c) K: A JUHÁSZ
A ju - hász - nak jól van dol - ga,

III. TARTAM

Súly és magasság mellett jelentős szerepe lehet a tartam-nak is. Erre a népdal ösztönössége is nyújthat példát:

22

K 400

Er - dő, er - dő, de ma - gos a te - te - je,
(DC) Ár - va ma - dár pár-ját ke - re - si ben - ne. (Fine)

Jaj, de ré - gen le-hul-lott a le - ve - le, -le,
Da Capo

Az első sor folyamatos nyolcadai még csak (a szokásos) külső, természeti képről szólnak. De a második sor Jaj-jával emberivé, egyénivé válik a hang. Milyen jól vágnak ehhez a széles negyedek! (Tudjunk róla, énekeink is tudjanak róla!) - És itt is, máskor is, amikor oly könnyen kimondjuk, hogy a népdal szerkezete ABBA, ne elégedjünk meg ezzel, hanem boncoljuk minél részletesebben: mit jelent az, hogy B? Miben hoz újat ez a sor? Tanulóink, énekeink megfelelő kérdezőgetéssel jól fel szokták sorolni az új elemeket. (Ritmus, magasság, dallamvonal stb.stb.)

Műfzenénkben természetesen sokkal nagyobb szerepe van a tartamok differenciált kezelésének. Milyen aprólékos szerzői gondosság különbözteti meg a rövid és hosszú szótagokat:

23 K: BORDAL

Éld a je - len - lét per - cét s ó - rá - já!
...szél. Éld a je - len - lét ó - rá - já!

Igen tanulságos volt, amikor a Palestrina Kórus 1923-ban a Psalmus Hungaricus bemutatójára készült. A kézirat eredetileg így hozta a mondatot:

24 K: PSALMUS

E-gész ez vá - ros rak - va ha - rag - gal,

A ha-/raggal szótörés veszélyét eleve kikértülte a szerző a magasabb hanggal. Mégis, amikor a próbán meghallgatta a művet, a tenor szólistától elkérte szótörését és belejavított valamit. Kíváncsian lestük, mi volt az? Kiderült, hogy a fontos szótagot - megrövidítette! Így kívánta, és ez a végleges forma:

25 U.O.

E-gész ez vá - ros rak - va ha - rag - gal,

Énekelgesztük pontos ritmusban a két változatot. Látni fogjuk, hogy itt a kevesebb a több: az éles tizenhatodon jobban csattan föl a keserű szó, mint a simább nyolcadon. (Jobban elűt a környezetétől.)

Egyik szélső - a szöveggel arányos - példája a tartam-prozódiónak:

26 K: LISZT F.

di - a - dal - mi é - nek!

A természetes beszéd és a versritmus (trocheus) szerint is 2:1 az ének szótag-aránya. Azonban gondolati jelentősége miatt szerzőnk itt tizenkétszer hosszabban zengeti a főszótagot, mint a lezárót.

Tartambeli megfontolások alapján ajánljuk, hogy a szabadság himnuszában, a La Marseillaise-ben helyettesítsék kórusaink a diadal szót a győzelem-mel:

27 K: A SZABADSÁG HIMNUSZA

ma(dí - a - dal) vár, hív ha - zánk.
győ - ze - lem

IV. IDEGEN HANG

Mint annyi minden, az idegen hang fogalma is viszonylagos. Pentatóniánktól idegen pl. a tí és a fa, - ezek viszont törzstagjai a diatóniának. Emettől viszont relatíve idegenek a módosított hangok. Éppen ezért alkalmi megjelenésüknek jelentős kiemelő hatása lehet. Énekeljük el a következő népdalsort:

28

Ez a kis-lány, bar-na kis-lány saj-tárt mos a kút-nál,

és hasonlítsuk össze vele bácskai változatát:

29

Ez a kis-lány bar-na kis-lány saj-tárt mos a kút-nál,

Milyen új színt kapott az egész mondat! Több kedveskedést, több melegséget érzünk benne.

Ugyanez a rí hang más összefüggésben panaszt, fájdalmat fejez ki:

30

be is bo-ro-ná lom sü-rű könny-nye-im-mel.

B: NE HAGYJ ITT!

Ha szerzőnk a mondat csúcs-hangját nem hisz-nek, hanem cisz-nek írja, - akkor is jól kiemelte a jelzőt. (Énekeljük el így is, rí helyett mí-vel!) Megint a kevesebb a több: az egy félhanggal mélyebb rí sokkal többet mond a könnyhulatról, mint a szokványos, diatonikus mí.

Megint más hatása van az emelt hangnak, amikor a leányok mosolygó szeméről énekl, hogy:

31

K: NORVÉGLI-ÁNYOK

rá-de-reng a bo-rú-ra,

az i-de-gen fi-ú-ra

A túlnyomóan diatonikus darab eddig csak d^2 formában hangoztatta ezt a fokot. A disz révén viszont - a párás, ködös, esős táj leírása után - itt valóban földereng valami. (Fokozza a hatást a tritonusz-menet á-tól disz-ig.) - Két ütem múlva, mintha csak szaván fogná szerzőnk a jelzőt: idegen fiú = idegen hang! (Most már az Á basszus is tritonusszá idegeníti a szoprán disz hangját!)

Mélyített hangok panasz, fájdalom, gyász kifejezésére szolgálhatnak. Itt-ott népzenénkben is:

32 a)

SCHRAM: SZÓL A SÁRGARIGÓ 63

Lá-tod bá-bám, jaj de gyász az é-le-tem.

Így a szí-ve-m gyászban ma-rad, így a szí-ve-m gyászban ma-rad.

Így épül be ez a ta hang a vegyeskari letétbe is:

33

K: SZÉKELY KESERVES

Mer az- tán si- rat-hatsz, ha út- nak in- du- lok.

Az uniszónó kezdett darabban ez az első jelentkezése a többszólamúságnak, ezért is van olyan mély hatása.

A motívum és variált ismétlése:

34

K: BORDAL

pontosan megfelel a harci riadó és a vérpatak közti különbségnek. A regge-lére és hullám-zó szavak ritmikai különbségét lényegesen egészíti ki a mélyített hangok hatása.

A fríg hangnembeli ta jól illik a szörnyű bosszú kifejezéshez:

35

K: BIC. III, 120

Hasonlóan lokriszi - a szűk kvint miatt nyomott, sötét - jellegűvé válik az egyébként eol főhangnemű darab vége:

36

B: NE LÁTJALAK VOLNA

A félhanglépés síró jellege:

37

B: PÁRNÁS TÁNCDAL

Hatását jobban lemérhetjük, ha ezt a motívumot is elénekelgetjük cesz helyett c-vel. Melyik sír jobban?

Tanulságos a következő részlet is:

38

B: BOLYONGÁS

Az első ütemben gisz = lovam volt (pozitívum), a másodikban g = ellopták (negatívum). Próbáljuk ki a többi lehetőséget is, a két ütemben így változtatva a kérdéses fokot:

g + g = lapos, szűrke;

gisz + gisz = nagyon is derűs;

g + gisz = értelmetlen ellen-színek.

És most énekeljük el újból az eredetit. Tudatosabban érezzük az egyszerű és tökéletesen találó eszközök igazát.

Feladat. Keresstük meg a mélyített hangokat és elemeztük szerepüket a következő Bartók-kórusokban:

Keserves (4-7. ütem)

Bánat (14-15. ütem)

Elment a madárka (utolsó 5 ütem).

Kodály-művekből:

Esti dal (utolsó sor);

Árva vagyok (első két lap);

Akik mindig elkésnek (az egész!)

V. DINAMIKA

Egy-egy fontos szótag kiemelését dinamikai jellel is biztosíthatja a szerző. Például:

39 K: MULATÓ GAJD

Ú-res er- szé-nyem, Mert nin-csen pén-zem.

Máskor az előadó gondolja, hogy a jel nélkül hagyott főszótagot hangsúlyozza. Gyakran hallani eltorzítva ezt a népdalt:

40 K: MÁTRAJ K.

Ar-ra megy egy pi-ros bar-na le-gény, le-ve-szi ka-lap-ját. (le-ve-szik a-lap-lap-ját?)

mert a *mf* jel a szó közepére esik. Hozzuk egy negyeddel előre, hogy *ka-lap-ját* vegye le a legény, ne pedig a *lap-ját*.

Dinamikai ellentét. Egy-egy szótag kiemelésén túl, hatásos eszköz nagyobb egységeknek ellentétes hangerővel való megszólaltatása. A megismételt jókivánság mintegy teljes szívvel szólal meg a váratlan fortéban:

41 B: LEVÉL

ne is ér-je so-ha sem-mi, so-ha sem-mi baj! so-ha sem-mi baj, so-ha sem-mi baj!

Még szélsőségesebb váltás különbözteti meg az elbeszélő költő szavát a Dugovics Titusz ajkára adott idézettől:

42

K: A NÁNDORI TORONYÓR

Szó-la,,Vagy én húz-lak büsz-ke je-led-del a-lá."

Ellenkező irányú váltás, hiszen apró állathoz kis hangerő illik:

43

B: CIPÓSÜTÉS

Szú-nyog kö-ti ké-vét. Bol-ha i-zog, bol-ha ug-rál,

Itt a ritmus, illetve a tartam-rend is segíti a kép élességét.

Fokozatos hangerő-váltás. A hirtelen (subito) váltás mellett erős eszköz lehet a crescendo, diminuendo is. A következő példában az oktáv-ugráson és a fortisszimón kívül a fenyegető erősítés is hirdesse az elháríthatatlan végét:

44

K: ÖREGEK

té-ged meg-et-tek, té-ged le-szór-tak, te már el-ég-tél!

Oda-vissza hangerő-váltás emeli ki a költői jelzőt:

45

B: NE HAGYJ ITT!

Be is ve-tem én azt sze-men sze-dett gyöngy-gyel,

(Énekeseinknek megmagyarázzuk, a "szemen szedett" itt nem rosszálló jelentésű, hanem ellenkezőleg: a szemenként válogatott gyöngyről szól.)

Nagyobb foltokra kiterjedő hangerő-váltást tanulmányozhatunk többek közt a következőkben:

a) Bartók: Mihálynap-i köszöntő, 34. ütem: forte után a halk Áldd meg...

- b) Jóságigéző, 33-41. ütem: pianissimo ráolvasó, varázsló (szinte a sámán-korra emlékeztető) szavak.
 c) Kodály: Akik mindig elkésnek, 27-29. ütem: fortissimo jankiáltás után a csüggeteg Mi mindig ... sor.
 d) Lengyel László, 56. ütem: a "németek" durva szava után a "magyarok" áhítatos hangja: Mi elmegyünk...

A crescendónak alkalomadtán formai funkciója is lehet. Kodály Esti dalában énekeljük:

46

K: ESTI DAL

su- bám fe- jem a- lá tet- tem. ősz- sze- tet- tem...

Miért van szükség a 7. ütembeli erősítésre? A népdal első fele (itt a 6. ütemben) ugyanúgy az első dallamfokon, dó-n áll meg, mint a vége. Ez a kettészakadás veszélyével járhat. A feldolgozás joggal illeszti közbe a cantus firmus ütem-szünetét, hogy e sztatikus pont vesztéglő jellegét ellensúlyozhassa a középszólamok dinamizmusa. (Ne csak mi, - énekeseink is tudjanak erről! Miként mindenről, amit a tanított művekből kiolvasunk.)

Önálló karvezetői beavatkozást is igényelhet a művek egy-egy részlete. Legtöbbször olyankor, amikor a fődallam nem a felső szólamban van. Például Kodály Lengyel László-jában:

47

K: LENGYEL LÁSZLÓ

Haj, ré- gi szép ma- gyar nép!

Mi- vel tud- ta el- tő- ret- ni, haja, né- met né- pe?

Előadásokon itt szinte kivétel nélkül elsikkad a téma. Igaz, a partitúrából lemaradt a mezzoszoprán dinamikai jele. De nyilvánvaló, hogy a dalt, a történetet itt a középszólam viszi tovább! Ezt nem nyomhatja el a quodlibet-szerkezet: a megkapó költőiséggel odaidézett felső dallam. Ez helyzeténél fogva amúgyis érvényesül. Vegyük tehát minél finomabbra -, a középszólamot pedig jól érthető középerősre. A tartott alsó hang se legyen nagyon halk, mert mi-

nél mélyebb egy szólam, annál nagyobb a veszélye annak, hogy a magasabbak elnyomják.

Hasonlóan gondoljuk át és dolgozzuk ki a későbbi helyeket is: a 25-28., a 34-37., a 42-45., végül a 96-100. ütemeket. Énekeseinket szoktassuk rá: ha kísérő szólamot énekelnek, csak annyi hanggal vegyék, hogy a vezérszólam minden szótagját jól értsék!

Más példa. A darab nem jelzi, de az összefüggésből és a négy egyforma ütemből arra gondolhatunk, hogy ezek az ostorcsapásokat ábrázolják:

K: JÉZUS ÉS A KUFÁROK

48

(ba-rom)

Ide tehát nem sima palesztrínás vagy bachos melizma-éneklés kell, hanem valami más. Úgy érhetjük el, ha mindegyik ütem első hangjára éles hangsúlyt adunk. (Ábránk jelei nincsenek a partitúrában.) Mindegyik énekésznek úgy kell éreznie, hogy az ő kezében van az ostor.

VI. HANGSZÍN

A kifejezés fő-eszközét, a hangszínt a karvezető adja hozzá a zeneszerző művéhez. Igaz, nagy ritkán találkozunk ilyen utasításokkal: dolce, sötéten stb. De nagy többségben nekünk kell elmélyednünk a művek egészébe, hogy kialakíthassuk a megfelelő, minél gazdagabb hangszín-palettát. Nehézség az is, hogy hiába mondjuk énekeseinknek: "Sötét!" - ha nem tudjuk megmutatni. Ha valahol, hát itt különösen érvényes a tanítás (hibajavítás) hármasszabálya: megnevezés, szemléltetés, begyakorlás. És mindent megokolva!

Csak néhány példa a Mátrai képekből:

18. ütem = a nőikar baltád szava oly élesen csapjon le, mint a gyilkos szerszám Vidrócki fejére! Utána nehéz feladat, de megoldandó: a kétszeri nyájad lágy hangzói ellenére semmivel se legyen tompább, kevésbé kegyetlen. (Bevált e két szó helyettesítése a baltád megismétlésével!)

29-37. ütem = az alkonyból estébe hajló erdőnek sötét, fenyegető árnyai jelennek meg. Érzékeltessük az elalvó ember tudat-homályosodását is, - az erdő teljes besötétedését is!

44. ütem = az állóképet drámai dinamizmus váltja föl. Tilos utakon jár

Vidrócki; az orvul "settenkedő pianissimo" nem könnyű feladat a világos színű szopránnak. Nem hiba, ha az alt egy része besegít itt!

75. Ütem = az altnak önmagát kell felülmúlnia a hangszín sötétségében, amikor a sírhant mellett állók könnyes szavait idézi.

84-87. Ütem = egészen különös fantázia-piánó kell a basszus szólamához. Mintha hallani vélénk, mit felel a sírból az egykor hetyke, kemény legény! A sírgödör mélyéről jön a hang, mégis megjeleníti a híres betyár alakját.

105-116. Ütem = a búcsúzás gyengéd szívhangjai, a 119. Ütemben átfordulva az átokra. (Ilyen váltásokban vizsgálhat a karvezető és a kórus képzeletéről, érzelmi gazdagságról.)

129. Ütem = megint másféle halk hang: honvágytól sajnó.

153. Ütem = a magára maradó altra itt "hangszín-moduláció" vár. Egy kis értéknövelt alkalmazzhatunk, hogy legyen idő az idegenben bujdosó szívfájdalmából átváltani a hazatérő örömeire: hidat építeni a "meghasadt szív" és a viszontlátott otthoni táj derűje közé. Egyetlen tartott hang alatt végig kell élnünk az énekeseknek a távolból hazahozó utat, a gyötrelmek eloszlását és a viszontlátás közeledésének egyre fokozódó örömet.

VII. REGISZTER

Fejezettünk cím-szavának többféle jelentése is van (orgona, énektechnika stb.). Itt abban az értelemben használjuk, hogy a dallam magasabb vagy mélyebb fekvésének - regiszterének - milyen prozódiai jelentősége lehet.

Népzeneinkben a dallamjárást tisztára zenei rend, bizonyos típusok követése irányítja. Mégis, ha nagy ritkán találkozunk ilyen szerencsés véletlenel:

ne hagyjuk kihasználatlanul. Ha csak egy futó szóval is, de említettük meg, hogy a madárka "fent a levegőben" énekel.

Igazi területe a dallam-regiszternek a vokális műfajban van.

Gondolati rokonság fűzi az előbbi példa népdalsorához Bartók dallamát:

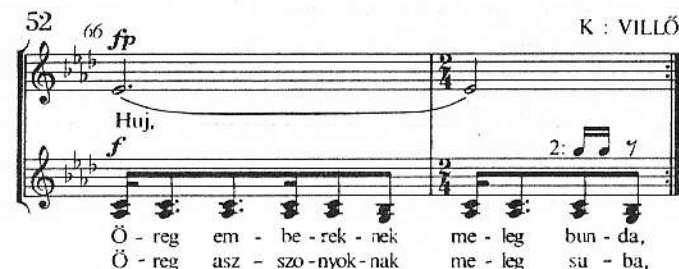

Továbbfejlesztve:

A nagy kötőív hangcsoportja mintha a mennyboltot rajzolná meg. (A C-dúrbeli gisz fénye is hozzátartozik a képhez.)

Ellenkező véglet az öregek kedves emlegetése:

Mulatságosan ócsárló jellege van az alácsapó dallamnak:

Csak legyen hozzá érzéke karvezetőnek is, kórusnak is, kihozni e motívum zamatát!

De mélységesen komolyat is tud a lehajló dallam. "A földbe" = a sír mélyére. A basszus terc-mozdulatokkal, végül a magyar zárókvarrtal hanyatlik alá:

Ugyanennek a darabnak a vége hangulatában a kezdő gondolatra rímeli vissza:

55 *p* nyug- szom olt *pp* U.O.
hű - vős - ben nyug-szom olt a - lant.

A férfikar mély záróakkordja egyike a legszebb kodályi kórus-hatásoknak. Szólamcsoportnak együttesen is lehet regiszter-hatása. Amikor a Mátrai képek harmadik tétele a madárkáról énekel, egy teljes versszakon át hallgat a basszus és csak a három felső szólam szól gyengéd lebegéssel. Rokonzettel, amikor a Szent István ének vegyeskari letétje a Virágos kert vala... strófát kezdi. Itt is a felső tercett ad a szöveghez illő színezetet.

Ellentét. Magasnak és mélynek szembeállítás megkettőzi mindkettőjük hatását:

56 alt (55. ütem) basszus tenor K: LISZT F.
a ki-halt vágy... Új - ra é - günk, új - ra é - günk

Szinte a térkép domborzatát rajzolja meg a dallam:

57 *f* K: ÉLET VAGY HALÁL
A Kár - pá - tok - tól le az Al - Du - ná - ig

Csillagfény és "meg nem virrad" ellentéte:

58 *Lento* B: KESERVES
Fel - sü - tött a haj - nal-csil - lag,
Né - kem so - ha meg nem vir - rad.

Az "üres fejű" és a "teljes esztű" epigrammájában:

59 K: BIC. I, 34
Az igaz bölc
büsz- kén e - me- lő- dik az ég- nek,
föld- re ko- nyít- ja fe- jét.

Nagyszabású mff nagyobb erővel fejti ki ugyanezt a gondolatot:

60 K: PSALMUS.
A ke- vé- lye- ket a- lá- ha- ji- gá- lod.
2 1

VIII. HARMÓNIA

Jelentős prozódiai szerepe lehet egy-egy összhangnak is. Súly, magasság, tartam és dinamika eszközein kívül fokozza a megszólítás hatását a Ta-dúr akkord is:

61 K: BÉKESSÉG-ÓHÁJTÁS
P 34 *pp*
vi- gasz- tald meg az ár- va- sá- got, Bé- ke!

Ugyanennyi eszköz emeli ki az előzővel ellentétes -, mert az esztelen tömegvilkosságra utaló - "örült" szót is:

62 **ff** K: SIRATÓ ÉNEK

míg az ő - rült rém jött,

Egyszerűség az eszközökben: a Béke szóra a legkonszonánsabb dúr-hármas, - a háború szavára bővített hangzat.

Hasonlítsuk össze a két következő idézetet is:

63 Judit: 43 -2 B: KÉRSZAKÁLLÚ

Csen - des fe - hér ta - vat lá - tok,
moz - du - lat - lan fe - hér ta - val.

pp (vonósok)

64 K: LISZT F.

Mely - ben a harc - nak menny - dör - gé - se szól,

Egyfelől a pentatónia hűvössége, sztatikus nyugalma, - másfelől a szűkített oktávnak riadalmas keménysége. (Nem hagyjuk figyelmen kívül a tempó, a tartamok és a dinamika szerepét sem!)

Bizonyos harmónia-hatások titkának kitérkészésére hasznosan vehetjük igénybe a kvint-oszlop szemléletét is. Ennek értelmében minden tisztakvint

hármas jellemezhető annak a hangsornak az előjegyzésével, amelyben az illető hangzat az első fok. (A kereszteket pozitív, a békét negatív irányúnak véve.) Vegyük ezt a példát:

65 **p** *cresc.* K: JELIGE

Vén i - dők u - no - ká - ja, éb - redj!

Q: 2 -4 +6! +2

"Vén idők" = két kvintet hanyatlik a harmónia, Dó-dúrról szó-mollra. Ezt a ta hang éri el. (Próbáljuk ki asz helyett á-val: oda a hatás!) - "Unokája, ébredj!" = a négy bés f-molltól a két keresztes D-dúrig, hat szótag alatt ugyanannyi kvintet emelkedtünk! (Zongorázzassuk ezt a két hangzatot közvetlenül egymáshoz fűzve: érezhetjük a kapcsolat hatását.) Az ébresztő szószathoz hozzártartozik a dallam felfelé lendülése is, a dinamika is. (És a két idegen hang: vénség = ta, fiatalság = szí.)

Hasonló, de még feszítettebb íve van az Öregek költői kicsengésének is:

66 K: ÖREGEK

No, gye - re tedd le, no, gye - re tedd le!

Q: 2 0 -2 +1 +3 +5

Tiszta hármasok, csak a főszavakat (tedd le!) erősíti első alkalommal egy-egy akusztikus szeptimhang. Ehhez járul az ige két-kvintes kiemelése (102. item: tedd...). Ezután a B-basszustól a H-ig hét-kvintes emelkedés. Mint a homokzsákoktól megszabadult léggömb, száll föl a zene. Mélységes hatással ábrázolja a földi élet minden fáradtságától, szenvedésétől való megszabadulást.

Máskor egyetlen szokatlan hangzatnak is lehet történelmet idéző súlya:

K: ISTEN CSODÁJA

67 *dim.* *pp* *f* *ff*

hogy még áll ha - zánk! S ott van Mo - hács!

(64. ütem)

Bár - példánk szerint - tisztára á-mollbeli hangokkal énekeljük: Mohács! a hangzat mégis a négy bé-vel sötétebb f-moll harmóniának felel meg. (Szerzőink a temperált hangrendszer enharmóniájában gondolkodnak, - a kórus feladata ezt áthidalni. Itt gisz helyett asz-t kell énekelni!)

Ugyancsak egyetlen akkord ér el hatalmas hatást a nagy motetta elején:

K: KUFÁROK

68 *p*

El - kö - zel - ge hús - vét, és föl - mé - ne Jé - zus

poco sost. *p*

Jé - ru - zsá - lem - be, a temp - lom - ba.

A sokszoros (számoljuk össze: hány-szoros?) kiemelés méltó ahhoz, amilyen benyomást a puszták felől érkező vándorra a világváros nagysága és pompája tesz. (Mit hallunk ki az idézet utolsó négy hangzatából?)

Azt hihetnénk, hogy a több, mint félezer éve használt egyszerű dúr-hármas már agyon van koptatva. De költő kezében nincs elavult eszköz. A leg-egyszerűbb hangzatnak is csodálatosan fölemelő, megindító a hatása, ha egy 17 perces mű kemény hangzásai, zsúfolt disszonanciái után szólal meg. A küzdelemben való megtisztulást hirdeti így Bartóknak egyetemes emberi jellegjévé vált szava:

B: CANTATA PROFANA

69 *pp* *perdendosi*

csak tiszta for - rás - ból!

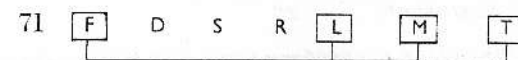
Indulatszavainknak is megvan a zenei prozódiajuk. Az ó, ah, jaj stb. kifejez valamit -, tehát a zenének segítenie, fokoznia kell ezt a kifejezést. Ezt teszi a nagyhatású csúcs-akkord is ebben a részletben:

K: SZÉKELY KESERVES

70 *cresc.* *f* 53

aj! aj! bomm,

Még csak módosított hangokra sincs szüksége itt a szerzőnek ahhoz, hogy megtalálja a jajkiáltás zenei megfelelőjét. Mivel? Hogyan? Vetítsük ki a hangzat tagjait a diatónia kvint-láncára:

Az éles, magas lá, mí, tí hang-csoporthoz odafeszíti az ellenkező végletet, a fa hangját. Még hozzá a legáthatóbb szólamban, a tenorban. Párokra bontva ezt a négyeshangzatot: a két szélső tag (h-é²) közti kvart is elég éles, de ehhez járul két szeptim-hangköz, a h-á¹ és főleg az f¹-é². Egyszerűségében is mesteri mozzanata a darabnak. (Hozzá kell tudnunk a többi kiemelő eszközt is! És azt is, hogy ez a pont az aranymetszés helyére esik.)

Szekundhalmazok. Az egyébként terc-építkezésű hangzatok között sajátos hatása lehet több szekund egymásmellé súrlódásának. Halkan tartva ábrázolhatja ez az elhaló harangkongást is:

72 (p) *din...* *pp* K: HARANGSZÓ

ga - lang, ga - lang!
Bomm! Bomm!

a sötét erdő éjbe-fordulását is:

73 92 K: MÁTRAÍ KÉPEK

a a

Ha meg forte-fortissimo szól, (különösen a leghalkabbra elmorzsolódó előzmény után), a sátoros nép sívalkodik vele:

74 K: CIGÁNYSIRATÓ

Szusz - ki - ri, jaj!

Három utóbbi példánk kérdéses hangzatai mind visszavezethetők egy-egy tercépítésű ötöshangzatra. (Próbáljuk meg!) De szokatlan felrakásuk révén mégis közelítenek az újabb zene szekund-halmazaihoz. Ilyet találunk a Hegyi éjszakák első darabjának zsongó hangzataiban is.

Kvart-építkezés szintén bevonult századunk zenéjének eszköztárába. A hagyományostól eltérő hangkép sajátos kifejezésre alkalmas. Halk, tartott hangokkal jól illik a merev tagadáshoz:

75 B: CANTATA PROFANA II, 186

De mi nem megyünk!

Máskor, fortissimóban, a feljajdulás hangját idézi:

76 K: MOLNÁR ANNA

Ah! lunga

A hangzat törzse a h-é-á-d kvart-négyes. Az alatta tartott cisz basszus és a szoprán felső hangjai folytán a további disszonanciákat halljuk ki a hatos-hangzathból: cisz-d kis nóna, cisz-h, h-á, é-d, eisz-d és á-g hetedek, eisz-é szűk oktáv!

Itt említjük meg, hogy az általános szünetnek is lehet - tisztán zenei célon kívül - prozódiai, azaz a szöveggel összefüggő hatása is, mint az utóbbi példában. Ilyenkor mintegy időt hagy a szünet arra, hogy az imént hallottak lelkünkben visszhangozzanak, jobban elmélyüljenek.

Üres kvintek. Valójában nem harmonizálás, ha egy dallamot tiszta kvintek párhuzamai kísérenek. Mivel ez az orgánus-hatás mégis több, mint az uniszónó, itt tárgyalható, a harmóniák fejezetében.

Halk kvint-mixturák festik a csodavárást:

77 K: FÖLSZÁLLOTT A PÁVA

Vár - juk már, vár - juk az új ma - gyar cso - dá - kat!

Rokon ezzel, amikor a költő a jövő történetíróinak szavát képzelgeti el:

78

K: A MAGYAR NEMZET

ST AB *pp* *113*

„Élt egy nép a Ti - sza tá - ján,
Szá - za - do - kig lom - hán, gyá - ván.”

Fortisszimóban a rémtület kifejezői az üres hangzatok:

79

K: MOLNÁR ANNA

ff *112*

Fe - jét vet - te Mol - nár An - na!

Más szöveggel társulva, megint más a hatás:

80

K: JÉZUS ÉS A KUFÁROK

ff *marcato*

asz - ta - la - i - kat fel - dön - té,
asz - ta - la - i - kat fel - dön - té,

Hasonlóan az ítélet kérlelhetetlenségét fejezik ki a kvintek a Psalmus hungaricus-nak "Igaz vagy Uram..." kezdetű részében. (Ha csak lehet, hallgassuk meg hanglemezzel!)

Uniszónó, - de harmóniák között. Megint a kevesebb a több, ha valamely fontos szövegrészt egyazon dallamra énekel valamennyi szóló. A Vörösmarty-ódában nyilván az "egy férfi" kifejezés indította a zeneköltőt a nagyerejű uniszónó alkalmazására:

81

K: LISZT F.

ST AB *ff* *125*

És a nem - zet mint egy fér - fi áll - jon

A barangolás és vadászat mozgalmassága, kemény ritmusai, zsúfolt hangzatai után látomás-szerűen jelenik meg a szarvas-fiúk csodája:

82

B: CANTATA PROFANA I, 178

ST AB *pp* *(♩ 34)*

Er - dő sü - rü - jé - ben szar - va - sok - ká let - tek.

Keressünk más többszólamú művekben is uniszónó helyeket, vizsgálva, mi indokolja ezeket a szövegben. (Kodály: A szabadság himnusza; Jézus és a kufárok; Öregek; Békesség-óhajítás; Magyarország címere stb.)

IX. FESTŐI ELEMÉK

Az eddig tárgyaltakon kívül egyéb eszközei is vannak a zeneszerzőnek bizonyos szó-, hangulat-, vagy helyzetfestésre. Mindez már közelít vagy oda-tartozik a programzenéhez.

A héja szárnycsapkodását hallhatjuk ki ezekből az ütemekből:

83

K: HÉJA

ff

Hé - ja, hé - ja, hé - ja, hé - ja, hé - ja, hé - ja.
(*lecsap!*)

(Énekeljtek el eredeti kétszólamúságában is!)

A *p* és *t* hangok keménysége, az imitációk kavargásával társulva, mintha a szemet szedegető kis csőrök kopogását idéznék:

84

K: MÁTRAJ KÉPEK

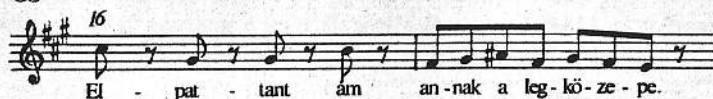
p *cresc. e string.* *273*

Pi - te, pi - te, pi - te, pi - te, pi - te, pi - te, pi - te, pi - te,

Röviden pattanó szakkátókkal mondjuk el, mi történt a tükörrel:

85

B: LÁNYCSÚFOLÓ

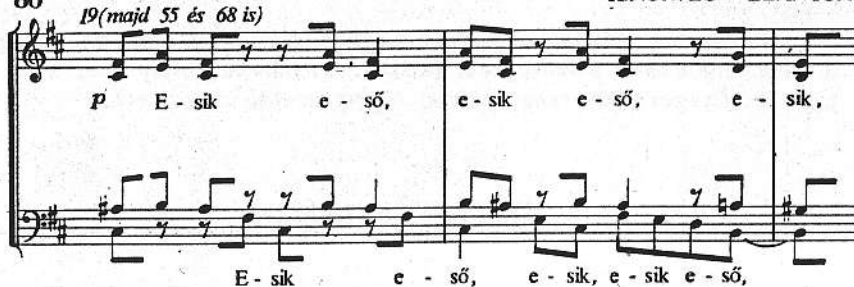

Az eső-cseppek zenéje:

86

19(majd 55 és 68 is)

K: NORVÉG LEÁNYOK

A ritmus szaggatottsága:

87

B: NE LÁTTALAK VOLNA

kimondja, amit a vers csak körülír: szívem megszakadt.

Széles, súlyos tenútók szólnak a dagasztás nehéz munkájáról:

88

B: CIPÓSÜTÉS

A bogárka elszáll és eltűnik szemünk elől:

89

K: KATALINKA

Magányos csillag = magas szólam, egymagában:

K: A SZÉKELYEKHEZ

Testes, "zsíros" tenútók rajzolják meg a pénz-kalmárok alakjait:

91

K: KUFÁROK

A régi időkben kőlapra csörrentették a pénzt, hogy hangjából megítélhessék: valódi-e? Ennek kell kicsendülnie az előbbi idézet folytatásából:

92

U. O.

A négytagú melizma elején keményen odavágjuk a p hangot, és fémes utánzengést utánzunk az -nz hangzópárral. (Természetesen már az előbbi példában is.) Ez idézet vége "szerteszórja" a hangokat: az f-c-g és a b-f-c kvart-hármasok ezt ábrázolják -, organikus összefüggésben a csörrenő tizenhatodokkal.

Az egyhelyben veszteglő hangok a láncravertek tehetetlenségét festik:

K: LISZT F.

A hanghajlítás sok mindenre alkalmas olyan stílusban, amelyik általában szillabikus módon - egy szótagra egy hangot énekelve - dalol.

Összekötött nyolcadok (neumák) ábrázolhatják a folyó ide-oda csavarodó vonalát is:

94 Itt foly Sa - jó K: ISTEN CSODÁI
41
p
Oly gör - bén ka - nya - rog

A folyó megáradását is:

95 ... nap - ján K: JELENTI MAGÁT
43
ff
Du - na meg - á - ra - dott,

Búzatábla szelőd hullámozását is, (A magyar nemzet, 23. ütem), lángnyelvek csapkodását is (Fölszállott a páva, 50. ütem); szeleknek zúgását is, (Pünkösdlő, 39. ütem). Kiadós szél-zene található a férfikari Bordon 52-61. ütemében. Érdekes a tanulmányozásra! (Ha vegyeskarban próbáljuk, a tenorszólamokat egy oktávval mélyebben képzeljük a női hangok. Az igazi hangképet mégis a tenor magas, halk fejhangjai révén kapjuk meg.)

A sírás, jajgatás zenei ábrázolására igen alkalmas a lehajló félhanglépés:

96 K: ELFOJTÓDA
mf
f
Óh sír - ni, sír - ni, sír - ni, mint nem sírt sen - ki még.

Ejtsük szerét annak, hogy meghallgathassuk a Psalmus Hungaricus híres jajgató-kórusát, mint ennek a témának világirodalmi csúcspontját. Először a hangszeren jelenik meg a panasz-motívum:

97 K: PSALMUS
5
f > appassionato

majd a 6-os és a 8-as jelzőszámmal (ciffernél) is, hogy aztán teljes kibontást nyerjen 16 ütem megrázó fokozásán át (a 12-14. jelzőszámok között).

MÁSODIK RÉSZ

AZ ELEMZÉS KATEGÓRIÁI

Eddig a prozódia zenei szempontjai kerültek sorra. A beható elemzés teljesebb lesz, ha a szöveg felől is áttekintjük a területet. Ennek fokozatai: (fejezeteinket tovább sorszámozva):

- X Az egyes hangzók
- XI A szótag
- XII A szó
- XIII A szólam
- XIV A mondat
- XV A szöveg egésze.

X. HANGZÓINK

A hangzó a beszélt nyelv fonetikai (hangtani) egysége. A magánhangzók (vokálisok) hordozzák a dallamot, a mássalhangzók inkább a ritmust szolgálják.

MAGÁNHANGZÓINK. Sokféle felosztásukból csak a zeneileg legfontosabbakra térhetünk ki.

Vokálisaink nem egyforma hangosságúak. Ez azt jelenti, hogy ha szándékunk szerint azonos hangerővel szólaltatjuk meg a magánhangzókat, nem hangzanak egyforma erővel. Hozzávetőleges sorrendjük a lehangosabbtól csökkenően:

Á E A É O Ö Ü I U

(Bizonyára nem véletlenül jelzi nyelvünk a száj legnagyobb nyitását a "tát" igével! - Gondoskodjunk e hangzónk tiszta ejtéséről, és ne nyugodjunk bele abba a gyakori hibába, hogy igazi magyar á helyett énekeseink gyakran énekelnek valami á és a közti hangzót: nyār, madār, napsugār.)

Vokálisaink hangosságát a következő gyakorlattal figyelhetjük meg, - egyforma erősnél szánva valamennyit:

98

1 2 3 4 5 6 8 9

bár be baj bér bór bőr bűn bír bú

Az utolsó után énekeljük rögtön újra az elsőt: jól érezhetjük a különbséget. (Többször is váltogathatunk egyet-egyet a sorozat elejéről és a végén állókból.)

Már most, ha valamely tisztán zenei ok azt kívánná, hogy három akkord egyazon erővel szóljon, erre nem alkalmas vokálisokkal:

99 a) *f*

Száz fű - szál

b) *f ff f*

Száz fű - szál

akkor a "mostohább" ű hangzót erősebben kell intonálnunk (b). De ha ilyen különleges zenei ok nincs rá, hagyjuk meg a szándék szerinti egyforma hang-erőt (a), hiszen a beszédben sem egyforma erős a kétféle magánhangzó.

Összehasonlító gyakorlat:

100 *ff*

A tűz, a láng!

Énekeljük többször egymásután! Bár a hangképzésnek arra kell törekednie, hogy ezek a különbségek lehetőleg kiegyenlítődjenek, - teljesen talán sohasem szakadhatunk el hangadásunk élettani adottságaitól.

Gondos fonetikai mérlegelés indíthatta a szerzőt arra, hogy a következő példa középszólamában hangzó fődallam Dicsérjétek szava fölé a lehangzó-sabb á-t tartalmazó Áldjátok szót írta:

101

K: A 150. GENFI ZS.

Áld - já - tok őt mind - ő - rök - ké!

cl: Dicsér - jé - tek mind - ő - rök - ké!

Dicsér - jé - tek őt mind!

(Próbáljuk ki: énekeljen a felső szólam is Dicsérjétek-et!)

Más felosztás a hangzók világosabb-sötétebb voltát állapítja meg. A hozzávetőleges (egyre sötétedő) sorrend:

I Ü Ö É E Á A O U

Használjuk fel ezt bizonyos hangfestést igénylő esetekben! Pl. giling, bimm = kis harang, - galang, bamm = nagy harang. Vagy például az 52. példa Huj szócskájában. Kodály Hat tréfás kánonjának utolsó, igen mulatságos (és ért-hetetlenül ritkán énekel) darabjában a bú, bú ... a tehénbőgést utánozza. De tegyenek így kis énekeseink is!

Tartam. Vannak rövid és vannak hosszú magánhangzóink:

A E I O Ö U Ü
Á É Í Ó Ő Ú Ú

Az ékezet azonban mégsem egyazon dolgot jelöli mind a hét esetben. A kettősvonalon túl valóban csak a tartam különbségére utal, (hozzátudva egész jelentéktelen színbeli különbséget is). De az A-Á és az E-É esetében egészen más hangzókra van szó. Az előbbi csoportban a tartam-csere megváltoztathatja a szó értelmét: a por helyett pór fog szólni, tör helyett tőr, zug helyett züg, fűzet helyett fűzet. Ám hiába nyújtjuk a kar szót akármeddig, nem lesz belőle kár, a vesz-ből nem lesz vész.

Mit jelent ez a zenei prozódiaiban? Ha a haza szót hosszan, haaaza formában kell énekelnünk, legföljebb nem a legszebb az illeszkedés, de nem változik meg a szó értelme. De amikor (1951-ben) egy új oratórium bemutatóján ezt hallotta a közönség:

102

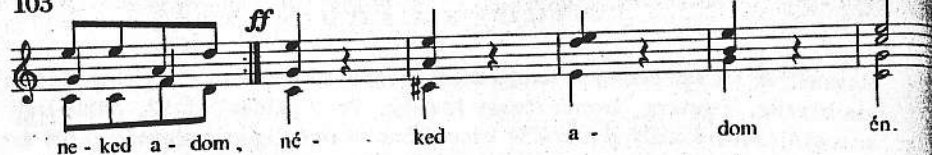
A kom - mu - nis - ta kor kö - zelg...

akkor bizony mást hallott, mint amit a műfordító odaírt.

Beszédünkben is vigyázzunk a helyes magyar ejtésre. Ne mondjunk bú-rát bura helyett, körutat körút helyett. Ne tűrjük növendékeinktől sem a nyelv-rontást. Az éneket is használjuk föl a nyelvápolásra!

E-É. Bizonyos szavaink e/é váltogatása kapóra jöhet a zeneszerzőnek. A nyolcadokra neked-et, a negyedre néked-et énekelünk:

103

És ezt ne "javítsuk ki" egyformára, mint néhány kartársunk megtette!
Re vagy ré? Szolmizáló szótagunkat sokfelé és kizárólagosan ré-nek ejtetik az énekoktatók. Van ennek előnye. De vajon a közismerten leggyakoribb magyar vokálist, az e hangzót nem kell gyakorolni? A bácskai népdalban:

104

Dr. KISS LAJOS GYŰJT.

egyetlen strófában nem kevesebb, mint tíz e van, (közülük három éppen a re szótagban). Ajánlatos tehát ré-t is, re-t is gyakoroltatni. Például úgy, hogy a rövidebb hangokat az utóbbival, a hosszabbakat az előbbivel szolmizáljuk.

I-Í. Hányszor hallani a szép székel katonadalt így eltorzítva:

105

KV 165

Kórusaink többsége hítt engem-et énekel a helyes hítt (=hívott) helyett:

B: NÉGY SZLOVÁK ND. III

106

(és nem :hítt!)

O-Ó. A mai óhaj alak helyett a szerző megtartotta Vörösmarty ritmusát, a tá-ti tartamú trocheust:

107

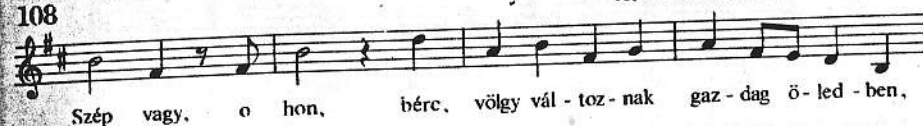
K: LISZT F.

Ugyanígy az epigrammában is ó helyett a költői szabadsággal alkalmazott rövid o éneklendő:

108

K: MAGYARORSZÁG CÍMERE

Így épségben marad a vers lényegéhez tartozó ritmus: a hexaméter első daktilusa (tá-ti-ti).

U-Ú. A ma röviden ejtett mulat szó régebben hosszú ú-val hangzott, mert a múlik ige műveltető alakjából származik. Elmúlatja az időt = tesz róla, hogy gyorsabban, kellemesebben múljék el. Jobb, ha ezt az alakot őrizztük a népdalban is, mintsem hogy oda nem illő éles ritmust vigyünk bele:

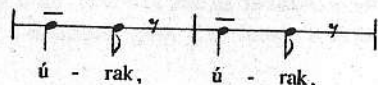
109 ÚGY TETSIK

KV 282

Az úr szó többese: urak, rövid uval. De ha történetesen békák hangját utánozza az ének, akkor így:

110

Ü-Ú. Költői nyelvünkben ingadozhat a szóvégi u/ú hangalak is. A pentaméter ritmusát itt is megtartotta a zeneköltő:

111

K: A NÁNDORI TORONYÓR

Kettőshangzók. Idegen (görög-latin) származásúak nyelvünkben az au-, eu- és hasonló diftongusok. Nyelvünkön eredetileg annyira idegenek, hogy költőink hol egy, hol két szótagnak vették. Utóbbira példa a nyolc-szótagos sorokkal, Adonyi Péter Canticójából (1611):

Régen Dávidot Sa-ultul
Szabadítád, mentéd bútul.

Ehhez hasonlóan néptünk is két szótagnak érzi az idegen au-t, ha történetesen ilyen név kerről dalába:

112

MNT IV. 526

Mai költőink nagy többségben egy szótagként kezelik a diftongusokat. Közbeszédünk is. A Békesség-óhajtásban is egy hangot éneklünk a kettőshangzóra: Európánk mezein jelenj meg...

Di-, sőt triptongussal utánnozzuk az állathangokat:

113

K: BIC. III, 106

- 48 -

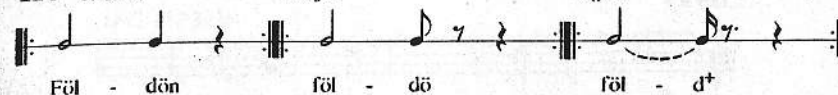
MÁSSALHANGZÓINK. Különösen szűnet előtt álló, szóvégi hangzóink

ellen szoktak véteni énekeseink: alig ejtik ki, vagy éppen elnyelik ezeket. A beszédnél több gonddal kell megformálnunk a szóvégi mássalhangzókat, hogy érthetőek legyenek az énekben is. Időnként hallgassuk meg kórusunkat a terem tulsó végéről, és állapítsuk meg: jól érthető-e minden egyes hangzó? Hányszor hallani e helyett: Föld, ó hű anyánk... ezt: Föl, ó hű anyán... Egy kis utószöveggel kell érthetővé tennünk ezeket a hangzókat. Odavezető út lehet ilyesféle rögtönzött gyakorlat:

114 előszö:

majd:

végül:

ahol a + egy röviden hangoztatott, ö és e közötti, elmosódott segédhangot jelent. (Tudományos lejegyzések többnyire egy felfordított kis dőlt e-vel jelölik. Lásd pl. KV 51 Elindultam vala, 112 Rab vagyok stb.) - Olykor nemcsak szűnet előtt, hanem folyamatos szövegben is előfordul:

115

KV 291

A szóvégi mássalhangzó-torlódások szűnet előtt fokozott előadói gondot igényelnek. Egy Haendel-oratóriumnak egyik tétele hatalmas felkiáltásokkal kezdődik. A hangversenyen azonban csak ennyit hallottunk: Ron...ron...ron... és nem tudtuk, miről van szó. Az írott szöveg ez volt:

116

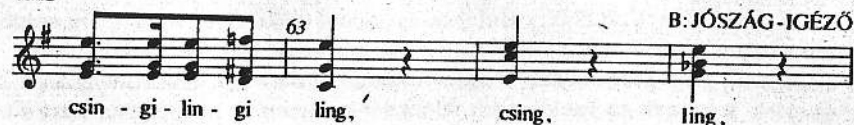
De érthetőséget csak a záróhangzóknak a nagy terem akusztikájához szabott megformálása biztosíthat:

117

A következő részletben többnyire csak -lin, -csin, -lin hallatszik:

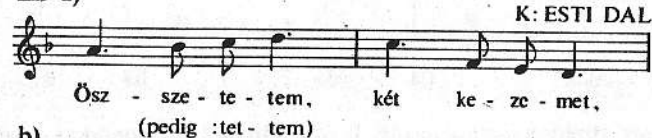
118

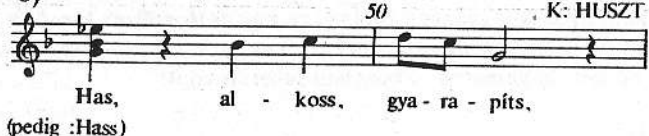
Ne sikkasszuk el a csengők hangjait!

A mássalhangzók tartama ellen is sokszor vétenek énekkaraink. Ilyes-
miket hallunk:

119 a)

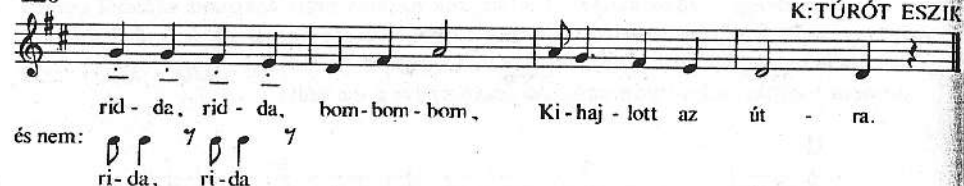

b)

A Csipkefa bájos dalában is szebb, ha a refrént nem rövid i és d hang-
zós ridákkal énekeljük, hanem a ritmus-tartó ridda szavakkal:

120

Ha népdalainkban, kórusművekben ilyen szó-alakokkal találkozunk: ak-
ki, ammi, eggy, eggyütt, havassán, lessz, stb. - ne tekintsük ezeket "kija-
vítani" való sajtóhibáknak, hanem fogadjuk el a népnyelv és a költői nyelv jo-
gként ahhoz, hogy a hivatalos helyesírástól eltérő alakokat is használjon.
A jobb hangzást szolgálják!

Bizonyos esetekben mássalhangzóink irodalmi, helyes ejtése is eltér az
írással jelzettől. Írás/ejtés eltérései például: kisebb/kissebb, Kossuth/Ko-
sut, a számnévi egy/eggy, bodza/boddza, lesz helyett gyakran lessz.

Hangutánzó célzattal a bim, bam, bom szócskák vokálisát minél rövideb-
ben kondítsuk meg, utána az m hangzót minél hosszabban, és minél erősebb
homlok-rezonanciával. Ez akkor jön létre, ha a tartott m hangzó alatt a száj-
üreg öblös marad, és megtartja az előző magánhangzó formáját. Így kapjuk

meg a harangzúgás hangját. Nagy gyakorlat ehhez Kodály Harangszó c. darab-
ja. Itt a giling-galang szavakat is rövid i-vel és hosszú n-nel csendítstük!
Különösen drámai sötét színnel kell megtöltenünk a zúgó tenger harangszavát:

121

K: SZÉKELY KESERVES

(Olykor bizony egy-egy kórus mintha nem a tengerről, hanem csak valami
tőcsáról dűllyögne...)

Hosszú zárhangok érezhetően megszakítják a hang folyamatosságát.
Figyeljünk meg beszédben: koppan, vittem, akkor. Énekekben ugyanígy! Ne ree-
tentő-t énekeljünk ret-tentő helyett; és ne ucát uc-ca helyett:

K: ISTEN CSODAJA

Hogy a hosszú néma zárhang valóban szünetet okoz, olykor a szerző is ponto-
san jelzi:

123

K: CIGÁNYSIRATÓ

Legyen ez figyelmeztető más hasonló esetekre is, amikor a kottakép nem mu-
tatja.

Egyszeri különleges hanghatás:

124 *p dim. pp* K: HAJNÖVESZTŐ

ess. c - ső. e - ss!

Hasonulás. Mássalhangzó-torlódás gyakran jár bizonyos hang-változásokkal: hasonulással. Négy fajtát szokás megkülönböztetni:

a) Részleges hasonulás: az egyik hangzó megmarad, a másik megváltozik. Pl. vághat/vághat, dobtá/dopta, véd/dézd, azonban/azomban, gyöngy/gyöngy stb.

b) teljes hasonulás: az egyik hangzó eltűnik és a másik tartamának megnyújtójává válik. Pl. anyja/annya, százszor/szásszor. Igékben nem mindig: hallja/hajja, de hallja is.

c) Összeolvadás: a két hangzóból egy harmadik lesz. Adjon/aggyon, látja/láttya. Néha ingadozva: adsz/acc, de atsz is, egyszer/eccer, de etyszer is stb.

d) Rövidülés: a torlódásban résztvevő hosszú mássalhangzó megrövidül. Varrrta/varta, harccal/harcal, többször/töbször, mondd/mond stb.

Állapítsuk meg, hogy a következő idézetekben a mássalhangzó-hasonulásnak melyik módjával kell élnünk. Énekelgesd is a példákat, ügyelve a természetes magyar ejtésre:

125 a) b) c) d) e) f) g) h)

Ser - kenj fel, ke - gyes nép, rep - des mint egy an - gyal.
Mer az - tán si - rat - hatsz, Csak azt mondd meg, ró - zám.
Ne menj el, el ne menj, ne hagy - jál itt en - gem,
Száll - do - gál a hal - szá - gú szél, Üsd ki dár - dá - jár!

Hogy nem a marad-j-on a helyes ejtés, arra az utolsó szótag tréfás ismétlésében az írásmóddal is figyelmeztet a szerző:

126 K: BIC. II, 98

U - tól - ér - te, s le - fog - ta, le - fog - ta.
Az se ma - rad - jon hát - ra, - gyon hát - ra.

Úgy tűnhet, főleg az indított hangzót, hiszen iskolázott ember tudja, milyen a természetes magyar beszéd. De éppen énekesek, énekkarok körében sajnálatosan gyakori az a tudátlószerű szokás, hogy aggyon helyett ad-j-on-t mondanak, mert ők "kiejtik a betűket"! Modorosság, nyelvrontás. Ne tűnjük!

Szókezdő torlódások. Leginkább latin szövegféle énekekben találkozunk ezekkel. Itt az a nehézség, hogy ha a kórus az első mássalhangzót a karvezetői letérésre indítja, maga a szótag, mármint magánhangzója, késve szólal meg (129 b). Indítsuk az első mássalhangzót - bármily rövid értékkel is, de - a jelzett ütembeli helye előtt, mint egy előkét, hogy a szótag zengő törzse pontosan időben szólaljon meg (c):

127 a) b) c)

Cre - do C - re - do C - re - do

Ugyanígy a Gloria, Crucifixus és más hasonló szavakban. (Alkalmilag előfordulhatnak karművekben ilyen magyar szavak is: drága, friss, kristály, tréfa stb.)

Két gyakori tévedés. Sokfelé hallani: "Énekeljtek most a hangképző gyakorlatot mu vokállissal!" Vokális az u, a mu már szótag!

A másik: "Mondjuk ki a té betűt!" A mondott t = hang, ennek csak írott jele a betű. Itt-ott ugyan elcsúszhat egy-egy ilyen megjegyzés, de ne váljék rendszeressé!

Tájszólás. Énekeljünk-e tájszólásban? Nem egy vitagyűlés tárgyalta ezt a témát. A megállapodás az lett, hogy se ne erőltessük, se ne irtsuk a tájszólást. Egy fővárosi kórus ne próbáljon "szögediesen" énekelni, mert az csak hamis utánzat lesz. Viszont egy vidéki kórus ne áldozza föl ízes ejtémódját, ha tagjainak az a természetes beszédje. - Egyes megszokott énekeinkben ne küzdjünk a tájszó ellen. Hej, halászok ... merre mén a hajótok? Többen próbálkoztak más szó behelyettesítésével, de sikertelenül. Városi embert sem zavar itt ez a szó. El kéne indulni, meg kén házasodni... ez is közkinccsé vált már, elsősorban Kodály pompás férfikara révén. És a Szakajts egyet róla... is elveszteni zamatát a Szakíts erőltetésével. - Egyebekben maradjon meg elvül: minden utánzás hamisítás -, és a természetes mindig szebb a mesterkéltnél.

XI. A SZÓTAG

A szótag a beszéd ritmikai egysége.

Rövid a szótag, ha magánhangzója rövid és ezt nem követi mássalhangzótorlódás, vagy hosszú mássalhangzó. Ám az énekben van némi különbség a nyitott (vokálissal végződő) és a (mássalhangzóval) zárt rövid szótag között. Rövidebben csattan a háj-ja vége, mint a haj! Utóbbiban egy kis időt igényel a záró -j kimondása. Ne tűnjön el az énekben:

128 a) B: HÉJA b) B: VAN EGY GYŰRŰM

Ne jöjj er-re, háj-ja! Sej, haj, haj, haj!

Megnyújtja a torlódás a szótagot akkor is, ha az folyamatosan egymásra következő szavak találkozásánál keletkezik. Ebből a szempontból egyenértékűek a -tr- előtt álló következő szótagok:

hatra, hat raj, ha tréfa...

Hosszabb hang végén hajlamos az énekes megfélekedni a torlódás első hangzójának kiejtéséről: Ne nyugodjunk bele, hogy az álmos szó -l- hangzója elsikkadjon:

129 K: ÖREGEK

Ra-bok ők már, ál-mos ra-bok, á-l-mos

Ugyanígy melizmatikus menet végén is:

130 PALESTRINA: MÁR BÜCSÚMAT VESZEM

c-szem-be ne jut-nál. ju-t-nál.

(Nádasy K. ford.)

Nagy ritkán találkozunk magánhangzó nélküli szótagokkal is. A folyékony és folyamatos mássalhangzóink alkalmilag helyettesíthetnek egy-egy vokálist, (mint pl. a szláv nyelvekben: vrh stb.). Követeljük meg ilyenkor is a tiszta hangmagasságot és a pontos ritmust:

B: 15 M. PARASZTIDAL

131

Ősz-sze-gyűl-tek, az i-zsa-pi lá-nyok, M-hm, ej-ha, az i-zsa-pi lá-nyok.

Híres, kiadós példája ennek a lelakatolt ajkú Papageno dalában hallható:

132 MOZART: VARÁZSFUVOLA I,5

Hm hm hm (simile) hm!

Alkalmazkodó ritmus. A szótag-kérdésnek egyik legkényesebb pontja. Könnyen kimondjuk: "népdalaink egy csoportjában a ritmus a szöveghez alkalmazkodik". Ez így érvényes általában a (folyamatosabb) parlandó, és a (szélesebben ívelő) rubató stílusára is. De a kifejezést a kötött ritmusú (tempo giusto) dalokkal kapcsolatban használjuk. Meghatározásához mondjuk hozzá: a lényeg ritmusban (negyedkották egymásutánjában) egy súlyos-súlytalan hangpár fölveheti a sima negyede helyett az éles (ti-tá) és a nyújtott (tá-ti) alakokat is. Súlytalanról súlyosra soha, hiába kívánná a szöveg:

133

Ar-ról a-lul

(Meg szoktuk ezt mondani? ...)

Ez a "szabály" távolról sem általános érvényű! Meglepően kevés az olyan népdalsorok száma, amelyekben egész pontos az alkalmazkodás. Egy-egy részlet könnyen akad:

134 A CSITÁRI...

Er-dő, er-dő, er-dő, vé-led e-szt el a ló.

nyújtott éles

De meglepően sok a kivétel! Minden ellenkező esetre bőven találunk példákat. Ha a szótagpárnak legalább egyik tagja hosszú, akkor hat kivételes eset lehetséges:

a) Sima szöveg, éles zene:

135 TISZÁN INNEN ELINDULTAM

pok - róc nél - kül, Visz - sza - néz - tem fél - u - tam - ból,

b) Sima szöveg, nyújtott zene:

136 A CSITÁRI TISZÁN INNEN

ré - gen le - e - sett a hó, Kis pej lo - va

c) Éles szöveg, sima zene:

137 K: FALU VÉGÉN

Ta - va - szí szél De te szó - ke ne pró - bád,

d) Éles szöveg, nyújtott zene (a legnagyobb ellentét!):

138 KV I ÉDESANYÁM RÓZSAFÁJA KV B4

Le - szál - lott a pá - va De egy go - nosz le - sza - kasz - ta,

e) Nyújtott szöveg, sima zene:

139 HEJ, HALÁSZOK

Ge - ren - csé - ri uc - ca, Mer - re mén a ha - jó - tok?

f) Nyújtott szöveg, éles zene (a legnagyobb ellentét):

140 KV 202 KV 238

Ma van húsvét nap - ja, Kö - rös - fő - i uc - ca,

Ha mind a két szótag rövid, már eleve lehetetlen a két-lépésnyi alkalmazkodás. Három lehetőség van, mindegyik sok példával. Itt csak egy-kettő:

g) Szöveg ti-ti, zene tá-tá:

141 238 K: PÜNKÖSDÖLŐ

Jó gazd - asz - szony va - gyok én, Fe - le - sé - ge jó tán - cos,

h) Szöveg ti-ti, zene ti-tá:

142 ÁLTALMENNÉK

A csi - tá - ri he - gyek a - latt... A har - ma - dik uc - cá - ban,

i) Szöveg ti-ti, zene tá-ti:

143 FÖLSZÁLLOTT A PÁVA HEJ, HALÁSZOK

sza - ba - du - lá - sa - ra. Tö - rök - ka - ni - zsa fe - lé.

Leggyakoribb, legmagyarabb a (h) eset. (Kerekek ucca, De szeeeretrnek stb.)

A záró-hármas. Népdaaink háromszótagos sorzáró ütemeiben szinte törvényszerűvé merevedett az éles ritmus, tekintet nélkül a szótagok tartamára. Ha ezt az ütemet két hosszú szótag kezdi, tompítsuk le a ritmus élességét triolás, vagy még simább képlettel. Ilyenkor jogunk van a kottaképtől eltérni:

144

Ha be - me - gyek a do - bo - zi csár - dá - ba,

Kisebb alkalmazkodó ritmus. Az előbb tárgyaltak érvényesek felére diminuált értékekkel is, vagyis negyedek helyett nyolcadok között. Ezt a népdalgyűjtők és feldolgozók néha feltűntetik:

de jóval többször nem. Mégis meg kell éreztünk, hogy az ilyen népdalsort:

nem szabad gépiesen egyforma nyolcadokkal énekeltnünk -, (próbáljuk csak ki!) - hanem finom alkalmazkodással, ahogy az előbbi példa szövege alatt látjuk. Tartozzék ez úgy a magyar előadásmódhoz, mint helyesírásunk és helyes ejtésünk adjon/aggyon féle különbsége.

Változatlan ritmus. Népdalunk gazdagságában ez is jelentős elem. Bizonyos dalcsoportokban a két szomszédos negyed nem követi a szöveg ritmusát. Ilyenkor a zene fölébe kerekedik a szövegnek.

Jellemző példa erre a nyolc- (néha 7- vagy 6-) szótagos sorokból álló dudanóták stílusa:

Ezekben a tánclépések egyenletes dobogását kell éreztünk, amihez szintén csak őrügy a dalszöveg. (Lásd a KV 245-260. példákat, a Mátrai képeknek 246-253. ütemét: Ki a lányát férhez adja ... stb.) - Kivételesen ezekbe is becsúszik egy-egy pontozott ritmusképlet, de ez újabb variálódásnak látszik, nem jellemzője a dudanótáknak.

Nem-alkalmazkodó a "lengyel" négyes titi-tátá ritmusa sem:

A c) példa ugyan pontozással variálja az alapképletet, de sorról-sorra megtartja, minden alkalmazkodás nélkül.

"Erdélyi négyes" néven emlegethetjük azt a sajátos ütemet, amelyik folyamatos nyolcadok után a negyedik szótagot megnyújtja, - de a szöveghez való alkalmazkodás nélkül. Főleg székely és csángó dalokból ismerjük. Előfordul különböző metrumokban:

Nyelcadmozgásban pergő négyesek között is van, amelyikhez nem illik a kis alkalmazkodás:

A teljes egyenletességről a rövid mássalhangzók némi megnyújtásával gondoskodunk: cigányok, karrádi stb. Nem a pontos megkettőzés a lényeges, hanem a mássalhangzóknak - a természetes beszéd-től eltérő - magvassága, hogy rólu - luk rugalmasan pattan hassanak tova a szótagok. Nehéz szabályt találni arra, hogy az ilyen, sok nyolcadot tartalmazó dalaink melyike éneklendő alkalmazkodással, (mint a Szánt a babám), - és melyike pattogó változatlan ritmusban. Nagyjából irányadó lehet, hogy a tréfás, táncos, 2/4-es, csupa-nyolcados ütemek jobban hangzanak a nem-alkalmazkodó ritmusban.

XII. A SZÓ

A szó a beszédnek az a legkisebb egysége, amelynek önálló jelentése van.

Magyar szavainknak általában az első szótagja kap nyomatékot. Ezért nincs felütéssel kezdődő népdalunk. Látszólag ugyan ilyenek bizonyos előszótaggal kezdődő énekeink:

151 a) KV 178

Aj, si - rass, é - des - a - nyán...

b) KV 172

De mi - kor en - gem férj - hez ad - tak...

de ezek a nekiindító szócskák (olykor csak hangzók) nem tartoznak szervesen a dalhoz. Sem a vershez, sem a tulajdonképpeni dallamhoz. Inkább csak olyan "hangzó arzis" jellegű bővítmények. (Keressünk ilyeneket népdalgyűjteményekben!)

Ezért olyan idegenek számunkra az indoeurópai népek felütéses énekei. Költészetünk viszont igen nagy mértékben él az "auftakt"-os versritmusokkal, elsősorban a súlytalanról súlyosra lépő jambussal: Szo-Bor va-Gyok, de fáj min-den ta-Gom. Öt verslábban négy szótörést kapnánk, ha a zene így élezné ki a skandált ritmust. Nagyjaink többféle módon kerülik ki a fenyegető csapdát. Vagy a súlytalan, de magasabb hangnak már jól ismert (és olykor dinamikai jellel is erősített) eszközével:

152 KV: AKIK MINDIG...

Ké - ső ál - munk, ké - ső ré - vünk

vagy a súlytalan kezdőszótagnak súlyos zenei helyre való áthelyezésével. Például a versritmus jambikus:

153

A - med - dig a tör - té - net csil - la - ga
Rö - pí - ti a mul - tak - ba sú - ga - rát

A zenei megoldás mégis a magyar beszédnek megfelelő:

154 Lento K: ISTEN CSODÁJA

A med - dig a tör - té - net csil - la - ga
Rö - pí - ti a mul - tak - ba sú - ga - rát...

Szó-szinkópa. Hogy a szóhangsúlynak nem kell okvetlen súlyos zenei helyre esnie, már láttuk a magassággal való kiemelés (II.) fejezetében. Ilyenkor a szó mintegy szinkópa-szerűen nyúlik át súlytalanabb helyről súlyosabbra. Könnyebben oldja meg feladatát az énekes, ha a szó-szinkópa eleje dalamban kiemelkedik:

155 a) KV 391

Sár - ga ri - gó meg a fű - le - mü - le,

b) [43] - 3 B: KÉKSZAKÁLLÚ

Ez a fegy - ve - res ház, Ju - dít!

c) KV 80

Mi - kor gu - lás le - gény vol - tam,
Nyá - jam mel - lett el - a - lud - tam,

Az utolsó példa legyen ismételt figyelmeztető arra, hogy azonos dallamot kétféle szöveggel nem énekelhetünk teljesen egyformán. Az első sor tagolása itt 2+4+2 szótag, a másodiké 4+4.

Ha a magasság nem segít, jóval több karvezetői és énekesi műgond kell a helyes megoldáshoz:

156 a) B: LEVÉL...

Hi - res kis fá - lu - mat, szép ma - gyar ha - zá - mat,

b) B: ELMENT A MADÁRKA

Ha ak - kor - ra nem jó,
Ha ak - kor - ra nem jó,

A névelő. Sajátos sorsa van az a, az határozott névelőnek. Mai beszédünkben súlytalan: A vá-ros peremén. Miért van mégis, hogy a legkényesebb prozódiai ízlést sem bántja a súlyos névelő számtalan népdalunkban: A csitári, A Vargáké, A citrusfa stb.? Ehhez tudnunk kell, hogy ez a névelőnk valamikor mutatónévmás, tehát súlyos szócska volt: az ember = az az ember, a ház = az a ház. Nyilván ezt őrzí a népdal, és ezt ösztönszerűleg el is fogadjuk. Még olyan kihegyezett helyen is, mint a nagyszalontai dalban:

157 K: SERKENI FEL

mo - so - lyog az haj - nal,

Ha tehát magyar-népi ritmusú (hangsúlyos verselésű) szöveget zenésít meg a szerző, joggal alkalmazza ezt az eszközt. (A balholmi leányok stb.) Ugyanígy helyén van a súlyos, hosszú névelő akkor is, ha jövevény versidomban, az időmértékes verselésben a költő, - éppen a régiség alapján, - súlyos hosszú szótagnak szánja. Így pl. Vörösmarty és vele Kodály a trocheusok tá-ti ritmusában:

158 K: LISZT F.

A ve - lő - ket rá - zó hú - ro - kon.

Másfelől a zeneköltő igénybe veheti a mai kiejtés-formát is. A Berzsenyi-óda alkaioszi versében hosszúnak számít a súlyos névelő:

159

Forr a vi - lág bús ten - ge - re, ó ma - gyar!
Á - dáz E - rin - nys lel - ke u - ral - ko - dik,

A kánont mégis az indulószzerűen pattogó daktilus (tá-titi) indítja:

160 K: A MAGYAROKHOZ

Forr a vi - lág bús ten - ge - re, ó ma - gyar!

ami által a történelmi súlyú Forr... állítmány megkapja a méltó kiemelést. (Figyeljünk meg a példában alkalmazott kapcsokat! Mire utalnak?..)

Névelőnek ez a kettős jellege előnyösen gazdagítja költőinknek is, zeneszerzőinknek is az eszköztárát.

"A zember". Gyakori hiba, hogy az énekesek a névelő -z hangzóját a következő szótag indítójaként nyomatékozzák. Mások ezt úgy akarják elkerülni, hogy pillanatnyi szünetet tesznek a névelő után: az - ember. Természetellenes, így nem beszélünk. A megoldás: minden nyomaték nélkül ejtett -z, és az ember szónak ún. lágy hangindítással való kezdése. (Technikai megoldása: mintha a hangszalagok a gégében m-hangzót ejtenének.)

Szó-változatok gyakran jönnek kapóra a zeneszerző többszólamú munkájában. A nagyszámú példából csak egynéhány, rögtön a Bicinia első fützetéből:

161 a) Kí - vá - na - tos é - des - sé - ge.

Kí - vánt é - des - sé - ge.

b) A lá - bo - mat szo - rít - ja vas kengyel,

A lá - bom szo - rít - ja a ken - gyel.

c) El - vesz - tet - tem zseb - ken - dő - met,

El - ve - szett zseb - ken - dőm.

Szó-csere. Még messzebb is távolodhat a szerző az eredeti szövegtől, ha az ellenszólam ritmusa úgy kívánja. Bár odaillő, de teljesen más szavak, kifejezések kísérik a főszólamot, például a Bicinia második fűzetében:

162 a) Míg két or - cád pi - ro - sí - tod, ej - haj.

Míg ma - gad pi - ro - sí - tod,

b) Jaj de bol - dog, a - ki nem tud sze - ret - ni.

jó, a - ki nem tud sze - ret - ni.

c) Visz - sza jö - vök, majd ha ha - zám sza - bad lesz,

Visz - sza jö - vök nem so - ká - ra,

A karvezetőnek tudnia kell, melyik az eredeti főszöveg. Az énekeltesben is, de pl. olyankor is, ha a szövegeket elszavalatja, vagy a műsorfüzetben kinyomatja.

Feladat. Gyűjtstünk hasonló szöveg-változatokat nagyjaink kórusműveiből! (Egy munka-közösség feloszthatja az anyagot: a négy bicinium-fűzet lehet négy külön adag, Kodály és Bartók kóruskötetéi pedig megfelelő kisebb részekre osztva kerülhetnek egy-egy vállalkozó kezébe. Közös munkával könnyen felmérhető az egész terület -, sok tanulsággal.)

XIII. A SZÓLAM

A szólam szó itt nem zenei, hanem nyelvtani értelemben szerepel. (Ha egyúttal énekes szólamokról is szó van, emlegethetjük mondat-szólam, beszéd-szólam, nyelvi szólam, esetleg mondat-tag megnevezéssel is.) Jelent egyazon hangsúllyal (főhangsúllyal) értelmi egységbe foglalt szócsoportot. Például ez a mondat három szólamból áll:

163 a) b) c)

Or - dí - son or - kán, / jö - jön e - zer ve - szély / nem fé - lek.

K: A MAGYAROKHOZ

Ez az idézet példa arra is, hogy a fő szó állhat a mondat elején is (a) közepén is (b), végén is (a). A dallam tökéletes rajza a szavalás hangmenetének!

Szavalásban is, énekben is azért jelent bizonyos nehézséget a szólamok kérdése, mert a nyomtatott (írott) szöveg-kép nem árulja el a szavak közti rang- és súlykülönbséget. (Miként kottaírásunkban látszólag minden ütem egyenrangú.) El kell mélyednünk a szöveg jelentésében, a szavak összefüggésében, hogy megtaláljuk a helyes megoldást. (Ugyanis nincs mindig olyan könnyű dolgunk, mint az iménti Kodály-idézetben!)

Föl szokott mertülni a kérdés, hogyan írhatta le Kodály a ve-Szély szót ilyen "törés"-sel, ahol súly, magasság, tartam mind a második szótagot emeli ki. Erre a felelet: a szólam fő-szaván kívül a többi szinte teljesen elveszti hangsúlyát. Nem így szavaljuk: jöj-jön /e-zer/ve-szély, hanem egyetlen, egysúlyú ívben -, ahogy Kodály dallama vezet bennünket. Ugyanígy nem tüköztünk meg a la-kóit látszólagos szótöréssel sem:

164 U. O.

Sa föld la-kó-it vér-be már-tott fő-re...

mert a föld lakóit szólam csak első tagján nyomatékos. (Szinte összetett szó módjára, mint pl. marslakók...)

Nyitott és zárt közlés. Egy-egy szólam lehet befejezetlen és lehet befejezett. Az előbbi legtöbbször vessző határolja az írásban, az utóbbit pont: Odamentem, visszajöttem. Az előtag végén általában fölviesszük a hangot, az utóbbinál leejtjük. (Innen van a kadencia szó is, a latin cadere = leesik, alászáll igéből.)

Bár a zene nem köteles a beszédet fényképszerű hűséggel ábrázolni, - annál szerencsésebb, ha egybevág az élő beszéd és az ének dallam-lejtése. Nyitott és zárt közlés szép példája:

165 K: LENGYEL LÁSZLÓ

Al-tal me-gyünk raj - ta, ál-tal me-gyünk raj - ta!

Nem lehetetlen, hogy a regös énekek jellegzetes felugró kvintjei is a nyitott szólamok ösztönös kiénekléséből származnak:

166 KV 463

Két hold föl - det, Száz ke - reszt bú - zát,
haj re - gö raj - ta,
Azt is meg - en - ged - te az a nagy Úr - is - ten.

Iker-hangsúly keletkezhet szó-ismétléskor is, különböző szavakra is. Gondoljuk át a Petőfi-sort:

És mi mégis láncot hordtunk!

Ha a mégis-t emeljük ki, elhalványodik a láncot szó. Ha viszont ezt hangsúlyozzuk, hová lesz a mégis ereje? (Előtte ugyanis ezt mondtuk: Fényesebb a láncnál a kard.) Nyilván mindkét szót hangsúlyoznunk kell. Pontosan így kapjuk a nagy férfikarban:

167 K: NEMZETI DAL

És mi mé - gis lán - cot hord - tunk!

A gondolat-párhuzam szó-ismétlései hasonló iker-hangsúlyokat kapnak:

168 *p cresc.* [70]-2 *f* B: KÉKSZAKÁLLÚ

Te fa - kasz - tod, Szé - ben új - ra te sar - jasz - tod,
te her - vasz - tod,

Ez a részlet szép példa arra is, hogy négy összetartozó elemből a harmadik szívesen emelkedik ki a többi közül. (Ez az aranymetszés, a 618 ezrelék tartománya!) Vizsgáljuk meg, Balázs Béla szövegében és Bartók dallamában hogyan mutatkozik ez a jelenség!

A szólam állhat egyetlen szóból is:

169 K: ZRÍNYI SZÓZATA

E - gye - dül én va - gyok - e / ör - ál - lód, / vi - gyá - zód?

Iker-kötőszavaink mindig súlyosabbak a rájuk következő szavaknál. Magyartalan, hibás az ilyen hangsúlyozás: akár vesztek, akár nem. A népdal jobban tudja:

170 ÉA 77

Ki - a - padt a rét - ből mind a sár, mind a víz...

Zeneköltőink is hasonlóan:

171a) 25 B: LEÁNYKÉRŐ

Se tűrd, se ta - gadd, vá - sár nap - ján lát - tam.

b) 34 K: FÖLSZÁLLOTT A PÁVA

Vagy bo - lon - dok va - gyunk, Vagy ez a mi hi - tünk...

És ha sem súly, sem magasság nem segít, jöjjön az előadói műfogad, mint a második sem esetében:

172 K: GÖMÖRI DAL

Nin - csen né - kem sem a - pá - m, sem a - nyám...

Szólam-szinkópa. Miként egy-egy szó, egy többszavas szólam is helyezkedhet szinkópa-szerűen, súlytalanabb helyről súlyosabbra átkötve. Bár a vers formai ritmusa a 4+4 tagolást mutatja: Subám fejem/alá tettem, de az értelmi tagolás 2+4+2. Így is énekeljük:

173 KV 322

Su - bám fe - jem a - lá tet - tem.

Sokat nyertünk, ha énekeseinkkel előbb pusztán szóban kerestetjük meg és közösen elszavalgatjuk az ilyen kényesebb részeket. A tudatosság segíti majd a helyes énekelést, mint például a Bartók-dalban is:

174 B: NE MENJ EL!

Mert ha illi hagysz en - gem,

Költőink éppoly gyakran élnek szólam-szinkópákkal, mint a szavakéival. Ezek nélkül ugyancsak merev, sivár, gépies verseket kapnánk (Bum-tattatta, bum-tattatta...). Ugyanolyan szegénység volna, mint ha a zene mondana le a szinkópákról, vagy ilyenféle kötőivekről. Ha tehát például valaki hibásnak találná a Kisfaludy-sort:

Szívtünkben szent / tűz lángolt.

mondván, hogy a "szent tűz" kifejezésben az első szó súlyosabb, mint a - formai metszettel tőle elválasztott - második, (amiben igaza is van), - elvethetőné szinte az egész magyar költészetet, népdalostól, minden költőstől.

A szöveg szinkópáit a dallam eltorzíthatja, vagy helyesen értelmezheti. Bíráljuk meg:

Vagy énekeljük rá a kérdéses sort az Öreg vagyok már én... népdal (KV 270) utolsó sorára:

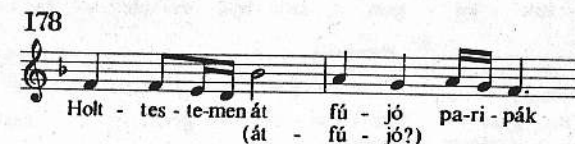
és elűnt minden zökkenő.

Gerendák. Folyamatos nyolcadmozgású részletekben jól segítheti a szólam-értelmezést a gerendák megfelelő alkalmazása. Ezek értelme: kezdettk (ha csak viszonylag is, de) súlyos hangot jelöl. A szerzők sajnálatos ritkán élnek ezzel, de találunk ilyen pontosan kidolgozott sorokat is:

Ha rajtunk áll a szólamok kiíratása, máskor is élhetünk ezzel az eszközzel. (De csak alapos átgondolás után!)

Egy ellen-példa. Ha a szerző nem gondolja át súlynak és magasságnak a hatását, könnyen az "átszólamozás" hibájába eshet, mint ebben az (1961-ben keletkezett) részletben:

XIV. A MONDAT

Egyszólamú mondatok kérdése azonos a szólamok imént tárgyalt problémájával. Egyébként igen ritkák népdalainkban is, egyéb vokális művekben is. Néhány példa azért akad:

Kétszólamú mondatokban megfigyelésre méltó a két tag egymáshoz való viszonya. Nyitott, zárt? Melyik a súlyosabb? Egyenrangúak-e? Mindez hogy tükröződik a zenében? Karvezetők tennivalók? Néhány példa Kodály-művekből:

180 a) ÖREGES b) SZENT ISTVÁN
Jó - na - pot bá - csi! Té - ged ma - gyar ki - ván.

c) SZÉP KÖNYÖRGÉS
Mert kö - rül - vett en - gem ször - nyű ve - sze - de - lem.

d) 87
Csak a ma - gyar büsz - ke - sé - get, csak ezt
A MAGYAR NEMZET e) JELIGE
ne em - le - ges - sé - nek! Dal - ra, ma - gyar nép!

Háromszólamú mondatot kiadhat egy-egy népzenei fél-dallam is, tekintettel a középzárlat fontosságára. Szerencsés példa:

181 KV 490
Meny-asz-szony, / vő - le - gény, / deszép mind a ket - tő!

A két első szólam egyenrangú, tehát zenéjük is egyforma. Mégis, a második továbbvisz, - ennek felel meg a kis eltérés, az ütemvégi tí. Főhangsúly a 3. szólamban, - ennek felel meg a dallam-csúcs.

Hasonló hozzá a szép bujdosó-ballagó ének első fele is:

182 KV 97
El - me - nyek, el - me - nyek, hosszú út - ra me - nyek.

Keressünk további példákat a vokális műzenében!
Népdalszerűen egyszerű, arányos négyszólamú mondatok:

183a) 8 B: VAN EGY GYŰRŰM
Van egy gyű - rím, ka - ri - ka, teg - nap vet - te Ja - ni - ka.

b) 14 B: HÉJJA
Ka - ra - héj - ja, héj - ja, ki - lenc pi - pénk híj - ja!

Az utóbbiban nemcsak súly emeli ki a főszótagokat, hanem az előzőnél magasabb hang is.

Gyakorlat. Énekeljük el kotta nélkül az Elindultam szép hazámból dalt. Mindkét fele külön: négyszólamú mondat. Elemezzük ennek zenei tükröződését!

Arany János négyszólamú mondata:

184 K: CSALFA SUGÁR
Kis bo - kor, ne hajts még, Tél az, nem ta - vasz!

Klasszikus a vers, klasszikus a dallama is. Szép arányosság: ahány szólam, annyi ütem. A szólamcsúcs egyben mindig ütemcsúcs is. De hogy ez ne legyen egyhangú, a harmadik ütem ("négy közül a harmadik!") szünettel és szinkópasúllyal kezdődik. A négy szólam nem egyenrangú. Kiemelkedik közülük az aggódó intelem: Ne hajts még! Ide esik a dallam csúcshangja. De vajon nem okoz-e egyhangúságot az 1. és 3. ütem cisz² kezdőhangja? Nem, új ütemritmus ad új jelleget a hideg-rideg szónak: tél az! (A szünet kiemelő hatása!) Megfigyelés a dallam rejtett belső szerkezetéből: összeolvasva a négy ütem-csúcsot (ti-dó-ti-la) meglepve látjuk, hogy ez azonos az első kéttütemű motívum dallamával. Ez az organikus egység mintegy magyarázza, miért féltetek?

A szöveghez illő drámai mozgalmasság és nagyerejű dallamformálás jellemzi a híres fugató-témát:

185 a) És kö - tél - ből os - tort fon - ván, ki - haj - tá

b) ő - ket a lomp - lom - ből. dó fa tí

Olvassuk össze az emelkedő (arzikus) rész súly-hangjait (b), a meredek menetből kihalljuk az ostor végének gyorsuló mozgását. A kezdőhangtól számítva kis-terc, tiszta-kvart, bő-kvart táguló rendjében csattannak a szóhangsúlyok. Itt is elárulhat valamit a kvint-lánc:

186 F D S R L M T

Még jobban megvilágosodik a csúcs-hangnak, a felső tí-nek a hatása. Nemcsak felső kilencede - tehát dallami diszsonanciája - az alaphangnak, hanem a tompa fa és dó után megszólaló legélesebb hangja is a diatonikus hangkészletnek! Ráadásul erre a csúcs-hangra ugrunk a téma legnagyobb hangközével, a nagy-szexttel. De nem akármilyen: ez a szext, a mölbeli re-tí egy kómmával szélesebb, mint a többi, harmonikus (szó-mí¹) típusú nagy-hatod. Rezgésszám-aránya nem 3:5, hanem 16:27 (16:26:66... helyett). Ezért hallani többnyire olyan "laposan" ezt a "hegyes"-nek szánt csúcshangot.

Periódus. Az európai zene legkisebb önálló formája. Nyitottabb előtagból és zárt(abb) utótagból áll. (Tipikus formája 4+4 ttem, - de sok eltérő alakja is van.) A beszédben megfelel ez az átlagos összetett mondatnak. Zenei tartalmát tekintve két főtípusa van: a+a, és a+b. Az előbbit homológ (hasonló tartalmú), az utóbbit heterológ periódusnak nevezhetjük. Mindkét típusra akad népdalpélda is:

187 Poco rubato KV 227

El-mé-nék a zöld er-dő-be sé-tál-ni,
le-ü-lék egy zöld fa-a-lá nyü-god-ni.

Itt a záróhangok pontosan megfelelnek a hagyományos műzenei félzárlat-egész-zárlat rímelésének.

Újat hoz az utótag a kedves gyermekdalban:

188 sf K: PÜNKÖSDÖLŐ

El-hoz-ta az Is-ten pi-ros pün-kösd nap-ját,
Mi is meg-hor-doz-zuk ki-rály-né asz-son-kát.

Itt a zárlatok a kevésbé tökéletes és tökéletes egészszárlat rendjét mutatják. (A tonika tercére a tonikai főhang felel.)

Műzenei példa:

189 Parlando B: ISTEN VELED!

Is-ten ve-led ró-zsám, szí-ved ví-gan él-jen,
Sem-mi szo-mo-rú-ság szí-ved-hez ne fér-jen...

Periódus prózai szövegre:

190 K: ZRÍNYI SZÓZATA

Új ha-da-kat vá-lasz-ta az Úr, és
ő for-ga-tá fel az el-len-ség ka-pu-it.

Mindezekben és a hasonlóknak az a feladat vár a karvezetőre, hogy éreztesse a féldallam végén: egy kissé meg is pihentünk, de ugyanakkor gyűjtjük az erőt a továbbhaladásra is.

Nyitott periódusról beszéltünk, ha az utótag sincs teljesen lezárva, mert folytatódik a nagyobb forma:

191 B: TAVASZ

Szép ma-dár a fecs-ke, szé-pen is szól,
reg-gel, mi-kor har-mat hull az ág-ról.

Itt még bonyolultabb a dirigens feladata. Az előtag végén kis pihenés (nem tempóban! a mozgás lendületében!), de ugyanakkor továbbfeszítő erő - az utótag végén valamivel nagyobb elengedés, de szintén éreztetése annak, hogy azonnal továbbmegyünk. (Az iménti Bartók idézet alkalmas lehet az ún. akusztikus skála "színkép-elemzés"-ére. Kezdjük el egyszer dó-val, aztán fa, majd szó kezdőhanggal. Összegezhetjük: ez a hangsor egyesíti a három dűrjellegű diatonikus modusz jellemzőit. Miként?...))

Aszimmetrikus periódusok, többnyire 2+4 ütem tagolással az ún. libi-
zai dalok. Előtagjuk egyetlen 2-ütemes népdalsor, utótagjuk szóismétlések-
kel, játékos szavakkal kétszeres terjedelemre bővülnek. Lásd pl. KV 474 A
Vargáék, 475 Kocsi, szekér, 476 Falu végén stb. A középmezőnien felajzott
szünetet, és a két féldallam között egyensúlyt kell tartanunk.

Feladat. Elemezzük a periódus (tartalom, záratok stb.) szempont-
jából a Tavasz szél, Hidló végén, és a Hess légy (KV 285) kezdeti népdalo-
kat. Keresünk további periódus dallamokat akár népzeneinkben, akár más
területekről. (Megjegyzés: népi dallamot csak akkor nevezzünk periódusnak,
ha nem áll négy, ritmikailag egyenrangú sorból, - hanem van egy erősebb
középzárata, mint idézett példánkban is hallhattuk.)

Kérdőmondatok. A magyar beszéd hanglejtésének talán legérdekesebb
és legváltozatosabb területe a kérdések sokféle dallama. Ezekből csak azokat
sorolhatjuk fel, amelyekre nagyjaink műveiből példát is tudunk idézni.

A) Az eldöntendő kérdés, amelyre igen-nel, nem-mel felelhetünk. Ezek-
ben az utolsóelőtti szótag emelkedik a legmagasabbra, függetlenül a szókez-
detől. Pl. Ott voltak valameny-/nyien? A nyelvet tökéletesen ismerő zene-
szerző az énekben is kifejezi ezt. Példák Bartók Ady-dalaiból:

(Az első Az őszi lárma, a másik kettő a Nem mehetek hozzád című dalokból
való.)

Példák Kodály-művekből:

Figyeljünk meg, hogyan fokozza az utolsó példa a "németek" hitetlenkedését!
(Hangerő, élénkebb mozgás, magasabb kezdés.)

B) A kiegészítendő kérdést kérdőszó jellemzi. (Nem elég rá az igen,
nem felelet.) Beszédünkben jellemzője a kérdőszó első tagja utáni nagyobb
ereszkedő hangköz. Zenei példák:

C) Rácsapó kérdés. Bizonyos számonkérő, visszavágó jellegű kérdések
felfelé csattannak ki. Képzeltük el párbeszédben: - Nem kaptam kenyeret. -
És hol a pénz? (Jóval szűkebb lenne a kérdőszavas mondatok egyszerű dala-
mán: És hol a pénz?) Ilyen a magyar-német szóharc két jellegzetes kérdése
is:

Mennyivel erőteljesebb volna az egyszerű kérdések ereszkedő dallamával!

196

XV. A MŰ EGÉSZÉ

A) Nép dal. Egy-egy alig 8-ütemes népdal is tökéletes, zárt egész. (Ne emlegessük a gyengébb vagy romlott változatokat! Az emberek közt is vannak testi-hibásak, mégsem róluk tanítjuk az embertant.)

Igaz, népdalaink bizonyos zenei típusokat képviselnek. Általában nem lehet szó velük kapcsolatban műzenei gondosságu prozódiairól. De ha egy-egy szerencsés példára találunk, ne hagyjuk pedagógiaileg kiaknáztatlanul!

Vegyük például a bukovinai dalt:

197

KV 349

Az 1. sor az ambitus tetején, a katonasor búszke öntudatosságával indul. Kétszer is ugyanazzal a motívummal. Ez egybevág azzal, hogy az "ország őrizője" kifejezés értelmezője a "katona" szónak.

A 2. sor mindenestől mélyebben jár, hiszen búszkeség helyett fájdalomról énekel. Ezt segíti a bő-másod kifejező ereje is. (Lásd Liszt Ferenc eljárását, amikor szenvedésről, halálról szóló dallamaiba beleviszi az általa magyarosnak tartott hangsornak ezt a sajátos hangközét.)

A felsorok megismétlése itt is értelem szerű: azért sír, mert elvisznek.

A 3. sor előtagja szöveget ismételi, de teljesen új dallammal. Az eddigi ereszkedésekből és szekundlépésekből elég volt: jöjjön az emelkedés és az ugró hangköz! Az utótag már ismert motívumot hoz: hiszen szintén sírásról van szó. De a kadencia már mélyebbre süllyed: gyászol!

A 4. sorban az iménti hangismétlések a sorkezdés rangjára emelkednek (formai "avanzsálás" = előléptetés). Milyen sötétté válik, - kell, hogy váljék! - az énekesek hangja, ha mindezt tudva tudják! Fekete gyászvirág... Ady Endre tollához méltó, költői kifejezés. A hang a mélyben vesztegel. Még egy kiemelkedő hang az állítmányra: búsul -, aztán megintcsak a gyászindulók dallamtalan dallama.

Feladat. Ha ennyi prozódiai remeklést nem is találunk bennük, de legalább a dallam-csúcs igen fontos szempontjából vizsgáljuk meg szöveg és melódia összefüggését a következőkben: KV 443 Ablakomba, 113 Elhervadt, 10 Fehér László, 26 Tulsó soron, 273 Ez a kislány, 172 Mikor engem, 176 Ha kiindulsz, 206 Szépen szól, 449 Ez a kislány.

STYLING: János Bók

Népdalkórusok. Több-versszakos, átkomponált népdal-letételekben ugyanígy vizsgáljuk az egyes sorok helyett az egyes strófákat. Hogyan függnek össze a zeneszerzői gondolatok a népdal egyes versszakaiival? (Kisebb részleteket is vizsgálunk, ha időnk engedi.) Már az egyszerűbbekben is sok tanulságosat találhatunk. Pl. Az Esti dal 2. verse hogyan céloz a járkálásra, bujdosásra? Vége az elalvásra? - Legfelső fokon példátlan gazdaságot találhatunk a Mátrai képekben. Nagy formában tekintünk át az - egybekomponált, mégis - négy tételt: ballada, bujdosás (a 96. tételtől), honvágy (a 129-től), hazatérés. Ezen belül mindenegyes népdal-strófa méltó az alapos tanulmányozásra.

Bartók egyneműkarai népdal-szövegekre készültek, de önálló zenével. Így mégis közel állnak formában a népdalkórusokhoz, csak több műzenei lehetőséggel.

Önálló kompozíciókban - többnyire verses szövegről lévén szó - állapítuk meg először a strófák szerinti tagolást, és úgy vizsgáljuk ezeket a részeket önmagukban is, az egészhez való viszonyukban is.

Záró példa mi lehetne más, mint új magyar zenénk világhírű remekének, a Psalmus Hungaricusnak a témája. A mű egészének elemzésére nincs helyünk. De a nagyszabású rondó főtemája népdalszerű zártságával, mégis műzenei kidolgozottságával méltán szerepel iskolakönyvekben is:

198

pp sotto voce

Mi - ko - ron Dá - vid nagy bú - sul - tá - ban

Ba - rá - ti mi - att vol - na há - nat - ban,

poco rinf.

Pa-na-szol - kod - ván nagy ha - rag - já - ban,

dim. *pp*

Ily - len kö - nyör - gést kez - de ő ma - gá - ban.

Vizsgáljuk meg az egyes szavak, az összetartozó szó-csoportok (szólamok), az egyes tagmondatok, végül a 9-ütemű egész szempontjából. Kertüljenek sorra súly, magasság, tartam kérdései, az organikus építkezés, a hangkészlet stb. stb. Egy-két (esetleg elsikkadó) mozzanatot megemlítnék:

a) a vers $5+5 = 10$ szótagos sorokból áll, csak az utolsó zár $5+6 = 11$ -gyel. Két-két ütem tehát egybetartozik. Ezeknek az egységeknek az ambitusai:

199

1-2.ü. 3-4. 5-6. 7-8.

Ének közben éreznünk kell a növekedést, végén a lehajló megnyugvást.

b) A versnek értékes tulajdonsága, hogy a legutolsó sorolemet 5 helyett 6 szótagúra bővíti. Így a strófa határozott lezárást kap. A zeneköltő ezt fölhasználja arra, hogy a hétszeri gyenge (súlytalan taggal végződő, feminin) ritmus-zárlat után a versszak végére erős (maszkulin) zárlatot írjon.

c) Miként népdalokban, itt is érdemes megfigyelnünk a sorzáró hangok rendjét:

200

lebeg feminin lebeg feminin feszít feminin megnyugszik maszkulin

A két első sor a dominánson marad nyitva, bizonyos lebegés jellegével. Ezekhez képest jóval nyugtalanabb hang a 3. sor ré-je. Ez a legmozgalmasabb és legnyitottabb sor -, utána annál jobban eső ellentét a mély lá, a dallamban addig nem is hangzó csak-finális. (E sorzárók mí-re-lá egymásutánja adja ki a dallamvégi záró-ternőt is: "magában"...)

d) Hangsúlyos verselésünk és így a magyar dallam szempontjából sem közömbösek az ütemkezdő hangok. Írjuk föl a nyolc félsor súly-hangját:

201

1 2 ③ 4 # ↑

a b c d

Már a másodikon éreznünk kell, hogy a "nagy" jelzőt emeli ki a pentaton szo fok. Miként imént a második ütem kezdődött magasabban, a 3. ütemben a második sor indul még emeltebb hangon. A 4. ütem közepkadenciához vezet, jogos a kis vissza-pihentető a g-re. Második ütem, második sor után most az 5. ütemben a második féldallam indul minden eddiginél magasabbról. Csúcspont, egybevágóan a jellemző szóval: "Panaszolkodván". És egybevágóan a "négy közül a harmadik" arany metszéses jelenségével. A 6. ütem kezdőhangja a legdinamikusabb: a pentatóniába beékelődő, éles tí fokozza a másodszori "nagy" jelző erejét. A 7-8-9. ütem dolga már csak a feloldás, lekerítés, befejezés.

Mindezt tudatosan kell átélnie a karvezetőnek. És ha nem is ennyire részletesen, de tudatosítja énekeseiben: mi történik egy rövidke, de klasszikus értékű dallamban.

Még csak annyit, hogy a dallam - anélkül, hogy lemásolná valamelyik népdaltípusunkat, - félreérthetetlenül ezek szelleméből fakasztott egy teljesen egyéni, új és mégis mélyen magyar témát. A régi stílusból felhasználja az ötfokúságot, és második felében az ötv-ereszkedést, - az új stílusból azt, hogy a harmadik sor kupola-szerűen emelkedik a többi fölé.

Hosszu időre szóló, rendkívül tanulságos és élvezetes munka volna, a teljes műben figyelemmel kísérni e rondó-téma további megjelenéseit, variálódásait. És ezek megjelenései között a melléktémák, közjátékok új meg új anyagát. Mindenkor a szöveggel való kapcsolatukban. A zenei prozódia magas iskoláján megy végig, aki nyitott szemmel járja ki.

ZÁRÓSZAVAK

Miként a bevezetésben, itt az év végén újból hangsúlyozzuk, hogy mindez nem az egyetlen lehetséges jó zenei prozódia. Mászt találunk népzeneink egészében, mászt Bach műveiben, mászt a legújabb zenei irányzatokban. Ne ítéljük el, ami nem egyezik a tárgyaltakkal, - föltéve, hogy nem töri kerékbe a nyelvet.

Karvezetői, énekkartatói munkánk mindenkor a szövegből induljon ki. Addig nem törődünk lá-val, pontozott nyolcaddal, ütemrajzzal -, semmi zenei elemmel, amíg teljesen át nem értettük a szöveget. Ehhez hozzásegíthetnek bennünket magunknak föltett kérdések: Ki mondja? Mit mond? Kinek mondja? Mikor, miért, hol mondja? és így tovább. Akkor nem fogjuk A csitári hegyek-et induló-tempóban végig daráltatni, és a tűzes tánc-nótát langyosan ellaposítani.

Ha aztán magunk eltöltekeztünk a szöveg-dallam test-lélek egységével és teljességével, át tudjuk sugározni énekeseinkre is. És rajtuk, mint egy parabola-tükron keresztül vissza, hátunk mögé, a hallgatóságra is. "Csak így érdemes!"